

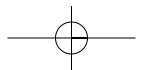
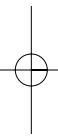
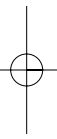
LXIV.

Μανόλης Γ. Σέργης

«Παράλληλες πορείες» και «σταθμοί»
της ελληνικής και της ρουμανικής Λαογραφίας
(τέλη 19ου - αρχές 20ού αιώνα).
Ενδεικτικές επισημάνσεις*

Ο Μανόλης Γ. Σέργης είναι επίκουρος καθηγητής στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

* Αποφεύγω να επαναλάβω γνωστά (στο ελληνικό λαογραφικό κοινό) «αντίστοιχα/παράλληλα» που συναντούμε στη ρουμανική περίπτωση, διότι έχουν αναφερθεί σε αυτά αναλυτικότερα συνάδελφοι - συγγραφείς στις αντίστοιχες εργασίες τους (του παρόντος τόμου).

Το ιστορικό, πολιτικό και ιδεολογικό πλαίσιο στη Ρουμανία
(τέλη 16ου - αρχές 20ού αιώνα)

Αν στη σύντομη ιστορική αναδρομή που επιχειρώ στην αρχή της εργασίας μου κάνω (για λόγους οικονομίας χώρου) απλή αναφορά:

— στους Δακογέτες, πρώτους πανάρχαιους πληθυσμούς στους οποίους οι Ρουμάνοι ανάγουν την καταγωγή τους,

— στη ρωμαϊκή κατάκτηση (2ος αιώνας μ.Χ.) από τον αυτοκράτορα Τραϊνό,

— στην ανάμειξη των πρώτων Ρουμάνων με τα σλαβικά στοιχεία,

— στους πρώτους ρουμανικούς πολιτικούς σχηματισμούς που δημιουργήθηκαν τον 9ο και 10ο αιώνα στην Τρανσυλβανία και στο Μπανάτ (νοτιοδυτική Ρουμανία),

— στη δημιουργία τον 14ο αιώνα των πρώτων φεουδαρχικών κρατών-πριγκηπάτων (Βλαχίας και Μολδαβίας υπό τον Μπασαράμπ Α') και Τρανσυλβανίας (παρέμεινε αυτόνομη η περιοχή στους κόλπους του ουγγρικού βασιλείου),

— στην οθωμανική κατάκτηση,

το ιστορικό μου κριτήριο «απαιτεί» να σταθώ περισσότερο στη στροφή του 16ου προς τον 17ο αιώνα. Την περίοδο εκείνη κορυφαίο γεγονός αποτελεί η προσωρινή ένωση των τριών πριγκηπάτων (1593-1601) υπό το σκήπτρο του βοεβόδα της Βλαχίας Μιχαήλ του Γενναίου (βλ. περισσότερα παρακάτω), αφού φαίνεται πως οι συνθήκες που επικρατούσαν δεν ήταν ακόμη ώριμες για μια βιώσιμη σταθερή ένωση. Παρόμοιες προσπάθειες εξακολουθούν καθόλον τον 17ο αιώνα, τον αιώνα της πρώτης ρουμανικής αφύπνισης. Από τότε οι ρουμάνοι λόγιοι μιλούν για την εθνική ενότητα των παραδουνάβιων περιοχών, για τη λατινική καταγωγή τους, για την ιστορική συνέχεια του έθνους τους. Βεβαίως σε όλους τους λαούς της νοτιοανατολικής Ευρώπης η εθνική συνείδηση έχει ρίζες σε

Μανόλης Γ. Σέργης

πρωιμότερους αιώνες, αλλά μόνον από τον Διαφωτισμό και εξής άρχισε να εκδηλώνεται ως ενεργοποιό στοιχείο¹.

Άρα, συνοψίζοντας τα της «εθνικής προϊστορίας» της χώρας (ας μου επιτραπεί ο όρος), παρατηρούμε και εδώ τα ίδια υλικά για τη συγκρότηση του ρουμανικού εθνικού λόγου, της ρουμανικής συνείδησης, δηλαδή θρύλους και επινενοημένες παραδόσεις, καταγωγικούς μύθους, ανακάλυψη του ενωμένου, ενιαίου, γενέθλιου μυθικού/φαντασιακού τόπου, προβολή ιστορικών μορφών, κττ.

Ήδη από το 1711 η Πύλη διορίζει στη Μολδαβία (και το 1715 στη Βλαχία) ως κυβερνήτες-ηγεμόνες έλληνες ή εξελληνισμένους αξιωματούχους, και άρχεται έτσι η μεγάλη «φαναριωτική περίοδος» της ρουμανικής ιστορίας, για την οποία υπάρχουν ποικίλες και αντικρουόμενες ιστορικές απόψεις². Η περίοδος αυτή τερματίζεται συμβατικά με την αποτυχημένη επανάσταση του Δημητρίου Υψηλάντη στη Μολδοβλαχία, η οποία όμως απέβη για τις παραδουνάβιες επαρχίες η απαρχή μιας νέας, δημιουργικής εποχής, με σημαντικές κοινωνικές και εθνικού χαρακτήρα αλλαγές. Στη Τρανσυλβανία και στο Μπανάτ από το 1688 κυριαρχούσε η αυτοκρατορία των Αψβούργων, ενώ από το 1812 η Βεσσαραβία (ανάμεσα στους ποταμούς Προύθο και Δνείστερο) κατακτήθηκε από τη Ρωσία. Οι προσπάθειες για να συγκροτηθούν τα εθνικά κράτη στις βαλκανικές χώρες έρχονται αντιμέτωπες με τρεις μεγάλες πολιτικές δυνάμεις και ταυτόχρονα «σφαίρες πολιτιστικής επιρροής»: την Αυστροουγγαρία των Αψβούργων, την οθωμανική αυτοκρατορία και τη Ρωσία.

Σταθμό στην ιστορία της χώρας αποτελεί η επανάσταση του 1821, υπό τον φιλικό Θεόδωρο Βλαδιμηρέσκου (1780-1821).

1. ΜΑΡΙΑ ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Οι βαλκανικοί λαοί. Από την τουρκική κατάκτηση στην εθνική αποκατάσταση (14ος-19ος αι.)*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2000, σελ. 70.

2. Βλ. ενδεικτικά ΜΑΡΙΑ ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *ό.π.*, σελ. 72-73, και ειδικά την παραπομπή 53, όπου και άλλη ξενόγλωσση βιβλιογραφία. Επιπροσθέτως: RADU FLORESCU, «The Fanariot regime in the Dunabian principalities», *Balkan Studies* 9 (1968), σελ. 301-308· ANNA TAMBAKI, «Quelques réflexions sur un fonds d'archives Phanariote: Les fonds de la famille Mourouzi», *Balkan Studies* 27/2 (1986), σελ. 291-301· Δ.Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Ελληνορουμανικά σχέσεις», *Αθηνά* 77 (1978-79), σελ. 57-140.

«Παράλληλες πορείες» και «σταθμοί»

Ήταν μια σαφώς εθνικοαπελευθερωτικού και κοινωνικού χαρακτήρα εξέγερση, με άδοξο τέλος, λόγω κυρίως της αμφιλεγόμενης στάσης του ηγέτη της³. Η επανάσταση του 1848, άλλο μεγάλο χρονικό ορόσημο, απόηχος του ευρωπαϊκού επαναστατικού κλίματος, με σαφή εθνικό και φιλελεύθερο χαρακτήρα, ενώ φάνηκε καταρχάς πως είχε επιτύχει στον σκοπό της, απέτυχε τελικά, είχε όμως μεγάλη ηθική επιτυχία: τόνωσε την ψυχική ενότητα του λαού, ενίσχυσε τη θέληση των επαναστατών ηγετών να εργαστούν για να δημιουργήσουν το απαραίτητο διεθνές κλίμα, προετοίμασε την ανεξαρτησία του ρουμανικού κράτους (1878, Συνέδριο Βερολίνου) και το οδήγησε τελικά στην επίτευξή της (1881)⁴. Η επανάσταση στην Τρανσυλβανία το 1848, ακραιφνώς εθνικού χαρακτήρα, απέτυχε, ωστόσο το 1849 το αυστριακό σύνταγμα αναγνώρισε επίσημα την ύπαρξη ρουμανικής εθνότητας μέσα στο σώμα της αυτοκρατορίας, όπως αναγκάστηκε να πράξει και με άλλους λαούς⁵.

Η εθνική ανεξαρτησία κατακτήθηκε με σκληρούς αγώνες, και κύριο χαρακτηριστικό της ήταν η εθνική και κοινωνική αποκατάσταση. Οι Ρουμάνοι πάλεψαν ταυτοχρόνως για πολλούς επιμέρους στόχους, κοινωνικούς, πολιτισμικούς και εθνικούς: την ενότητα του

3. Για τη Φιλική Εταιρεία και την επιρροή της στην προ του 1821 περίοδο βλ. Α. ΟΪΤΕΑ, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în Țările Românești, Bucharest*, 1945· Δ.Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Ο Φιλικός Γεώργιος Θ. Λεβέντης. Πέντε ανέκδοτοι επιστολαί του προς Αλέξανδρον Βιλλαράν», *Πελοποννησιακά* 2 (1957), σελ. 58-90. Περισσότερη ρουμανική βιβλιογραφία και πηγές βλ. στη διεξοδική εργασία του Δ.Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ, «Η ρουμανική ιστοριογραφία δια το κίνημα του Θεοδώρου Βλαδιμηρέσκου», *Μνημοσύνη* 9 (1984), σελ. 57-118· ΜΑΡΙΑΕΝΑ ΚΟΠΠΑ, *Η συγκρότηση των κρατών στα Βαλκάνια (19ος αιώνας): τρεις και μία περιπέτειες*, Λιβάνης, Αθήνα, 2002, σελ. 339 κ.ε.

4. Από την πλούσια σχετική βιβλιογραφία επί του θέματος βλ. ενδεικτικά STEVAN K. PAVLOWITCH, *Ιστορία των Βαλκανίων, 1804-1945*, μετάφραση Α. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2005, σελ. 79 κ.ε· Ν. ΙΟΡΓΑ, *Istoria românilor*, τόμ. IX, București, 1939, σελ. 117-185. Πρβλ. επίσης την πλούσια βιβλιογραφία της ΜΑΡΙΑ ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, ό.π., στην παραπομπή 14, σελ. 167-168.

5. Για την επαναστατική κίνηση στην περιοχή αυτή βλ. ενδεικτικά RENÉ RISTELHUEBER, *Ιστορία των βαλκανικών λαών*, μετάφραση ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΜΕΘΕΝΙΘ - ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΣΤΕΦΑΝΗΣ, Παπαδήμας, Αθήνα, 2000, σελ. 237· BARBARA JELAVICH, *Ιστορία των Βαλκανίων Ι, 18ος-19ος αιώνας*, μετάφραση ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΔΕΛΗΣΤΑΘΗ, Πολύτροπον, Αθήνα, 2006, σελ. 507 κ.ε.

Μανόλης Γ. Σέργης

λαού τους, την ανάπτυξη της ρουμανικής συνείδησης, την πολιτισμική ανεξαρτησία τους, την κατάργηση της φεουδαρχίας, την κατίσχυση νέων κοινωνικών δυνάμεων. Έχουν να αντιπαλέψουν με την οθωμανική εξουσία, με τα συμφέροντα των Δυνάμεων, της Ρωσίας ειδικότερα⁶, την πολύχρονη ξένη κυριαρχία, τα συμφέροντα των μεγαλογαιοκτημόνων (βογιάρων), τους αναχρονιστικούς φεουδαρχικούς θεσμούς, τις πολιτικές διαμάχες μεταξύ συντηρητικών και φιλελευθέρων⁷, την πρωτόγονη οικονομία, τα δυσβάστακτα δάνεια, το αγροτικό πρόβλημα, κ.ά.

Το τελευταίο ήταν μια από τις πρώτες προτεραιότητες τού (ηγέτη της επανάστασης του 1848) Αλεξάνδρου Κούζα⁸, ηγεμόνα των Ηνωμένων Πριγκιπάτων και του ενιαίου κράτους της Ρουμανίας αργότερα. Ο *Νέος Αγροτικός Νόμος* που ψηφίστηκε στα επόμενα χρόνια (1864) προέβλεπε διανομή των γαιών στους αγρότες και κατάργηση των υποχρεώσεων τους προς τους βογιάρους. Μοιράστηκαν στους χωρικούς δύο εκατομμύρια εκτάρια γης, η κατάσταση τους βελτιώθηκε κάπως, όμως η εξαγορά, η απαλλοτρίωση και η διανομή των μεγάλων γαιών «επέστρεψαν» πολλές φορές στο προσκήνιο της πολιτικής και κοινωνικής ζωής και ολοκληρώθηκαν το 1926. Η κακή οικονομική κατάσταση της χώρας, η επιβολή δικτατορίας από τον Κούζα (1864)⁹, η αντίδραση της Εκκλησίας

6. Η ρωσική κατοχή της χώρας λήγει τυπικά το 1834, μετά τη διμερή σύμβαση Ρωσίας-Πύλης, όχι όμως και η επιρροή της σε όλα τα μετέπειτα χρόνια που εξετάζουμε εδώ. Βλ. BARBARA JELAVICH, *Russia and the formatting of the Romanian national state, 1821-1878*, Cambridge University Press, New York, 1984.

7. Ας αναφερθεί ενδεικτικά ότι μεταξύ των ετών 1866 και 1871 τα δύο εξουσιαστικά κόμματα της χώρας εναλλάσσονται στην εξουσία 12 φορές.

8. Από την τεράστια βιβλιογραφία για τον αμφιλεγόμενο πολιτικό βλ. P. MICHELSON, *Romanian politics, 1859-1871. From prince Cuza to prince Carol*, Iași, 1998· ΦΛΟΡΙΝ ΜΑΡΙΝΕΣΚΟΥ, *Οι Ρουμάνοι. Ιστορία και πολιτισμός*, Αθήνα, 2007.

9. Ο Κούζα, μετά τις ισχυρές αντιδράσεις των βογιάρων και των υποστηρικτών τους (βλ. σχετικά Σ. ΣΤΑΥΡΙΑΝΟΣ, *Τα Βαλκάνια. Από το 1453 και μετά*, Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 567) στον *Αγροτικό Νόμο*, αντικατέστησε το ισχύον Σύνταγμα με άλλο, το υπέβαλε στη λαϊκή έγκριση με δημοψήφισμα, και ο λαός το ενέκρινε με μεγάλη πλειοψηφία. Η ενέργειά του αυτή θεωρήθηκε από τους αντιπάλους του «πραξικόπημα».

«Παράλληλες πορείες» και «σταθμοί»

στην εθνικοποίηση των περιουσιών των «αφιερωμένων μοναστηριών»¹⁰ (1863), αλλά κυρίως η σθεναρή αντίδραση των συντηρητικών στοιχείων συνέβαλαν στην παραίτησή του και στην εκτός Ρουμανίας αυτοεξορία του (1866)¹¹. Οι αγροτικοί νόμοι του 1872 και 1873 του συντηρητικού κόμματος του Λάσκαρ Καταρτζίου περιπλέκουν περισσότερο τη δεινή θέση των αγροτών έναντι των ισχυρών γαιοκτημόνων. Η γεωργική τάξη διαβίβει σε συνθήκες δουλοπαροικίας, κοινωνικά περιθωριοποιημένη. Στα τέλη του 19ου αιώνα 200 ή 300 χιλιάδες από αυτούς είναι άκληροι εργάτες της γης, 750 χιλιάδες είναι ιδιοκτήτες γης μικρότερης των πέντε εκταρίων, 176 χιλιάδες διαθέτουν πέντε-δέκα εκτάρια, στις αρχές του 20ού αιώνα το ανώτερο στρώμα της αγροτικής κοινωνίας αποτελούν 36 χιλιάδες, κάτοχοι δέκα-δεκαπέντε εκταρίων γης¹². Αντιθέτως, όπως αναφέρει ο Stevan Pavlowitch, περί το 5% των μεγαλοκτηματιών-βογιάρων (αρχές του 20ού αιώνα) κατέχουν τις μισές περίπου καλλιεργούμενες γαίες με υπέρ τα 100 εκτάρια ο καθένας τους¹³. Οι ιδιοκτήτες της γης ή οι εκμισθωτές της προσανατολίζονταν στην εξαγωγή του πλουτοφόρου σιταριού στην παγκόσμια αγορά, εις βάρος της εσωτερικής κατανάλωσης. Οι χωρικοί, οι άν-

10. Πρόκειται για τα κτήματα που είχαν δωρίσει στο παρελθόν οι πρίγκιπες των παραδουνάβιων περιοχών σε μοναστήρια του εξωτερικού, δηλαδή και σε ελλαδίτικα (για παράδειγμα, Αγίου Όρους). Οι εκτάσεις αυτές αντιπροσώπευαν το $\frac{1}{4}$ των γαιών ολόκληρης της χώρας. Πρβλ. Ν. ΛΕΒΙΔΗΣ, *Τα εν Ρουμανία ελληνικά μοναστήρια και κτήματα*, εν Αθήναις, 1893· SPYRIDON ANTIOCHOS, *Υπόμνημα περί των εν Ρουμανία μοναστηριακών κτημάτων των Αγίων Τόπων*, Αθήνα, 1901· Ζ. ΚΑΣΤΕΛΛΑΝ, *Η ιστορία των Βαλκανίων (14ος-20ός αιώνας)*, μετάφραση ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΑΛΙΦΕΡΗ, Γκοβόστης, Αθήνα, 1991, σελ. 429· G. BOBANGO, *The emergence of the romanian national state*, Boulder - New York, 1979, σελ. 142-158. Παράλληλα, γίνονται απόπειρες για δήμευση των ελληνικών περιουσιών, όπως, για παράδειγμα, αυτή του κληροδοτήματος του Ευ. Ζάππα, γεγονός που οδήγησε μέχρι και τη διακοπή των διπλωματικών σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών. Βλ. αναλυτικότερα στο Β. ΓΟΥΝΑΡΗΣ, *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων. Από το διαφωτισμό έως τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο*, Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 396-397.

11. Βλ. ενδεικτικά STEVAN K. PAVLOWITCH, *ό.π.*, σελ. 130 κ.ε.· ΦΛΟΡΙΝ ΜΑΡΙΝΕΣΚΟΥ, *ό.π.*, σελ. 97 κ.ε.

12. STEVAN K. PAVLOWITCH, *ό.π.*, σελ. 194. Πρβλ. Ζ. ΚΑΣΤΕΛΛΑΝ, *ό.π.*, σελ. 472 κ.ε.

13. STEVAN K. PAVLOWITCH, *ό.π.*, σελ. 193-194, 298.

Μανόλης Γ. Σέργης

θρωποι που παρήγαν για να πλουτίζουν άλλοι με το προϊόν της εργασίας τους, το στερούνταν ουσιαστικά, και αναγκάζονταν να τρέφονται με καλαμπόκι, με τη μορφή της *μαμαλίγκας*, που τους δημιουργούσε βιολογικές ανεπάρκειες και σοβαρά προβλήματα υγείας. Μετά το 1848 σημειώνεται πάντως σημαντική αύξηση στην αγροτική παραγωγή (οι εξαγωγές σιτηρών στα τέλη του 19ου αιώνα αντιστοιχούσαν στο 85% της συνολικής αξίας των εξαγωγών, το 1910 η Ρουμανία ήταν η 4η χώρα στην παγκόσμια κατάταξη εξαγωγών σιταριού¹⁴), αλλά και στο εμπόριο, κυρίως με τα κτηνοτροφικά είδη, την ξυλεία, τα μεταλλεύματα, το πετρέλαιο.

Από τη δεκαετία του 1870 κάνει δειλή την εμφάνισή της η εμποροβιοτεχνική τάξη, στο πλευρό των ξένων (Ευρωπαίων, Ελλήνων, Εβραίων¹⁵, κ.ά.), που έχουν ήδη απλώσει βαθιά τις ρίζες τους στην οικονομία της χώρας. Η περίοδος 1878-1914 είναι η εποχή του καπιταλισμού και του ιμπεριαλισμού στα Βαλκάνια, ειδικά μετά το 1890, όταν μετατρέπονται σε πεδίο πολιτικών και οικονομικών ανταγωνισμών. Οι εθνικές οικονομίες των κρατών τους είναι βορά στις άγριες διαθέσεις των καπιταλιστών, που αρχίζουν (παράλληλα με την οικονομική και τη συνεπακόλουθη πολιτική διείσδυση στον υπό ανάπτυξη βαλκανικό χώρο) έναν ξέφρενο ανταγωνισμό εξοπλισμών, για να προκαλέσουν το αντίπαλο δέος και να διευρύνουν τις ζώνες της οικονομικής και πολιτικής επιρροής τους. Οι πετρελαιοπηγές της Ρουμανίας ήταν πηγή εθνικού πλούτου, αλλά τα διυλιστήριά της το 1914 ελέγχονταν κατά 35% από τα γερμανικά, κατά 25% από βρετανικά, κατά 13% από ολλανδικά και

14. Στο ίδιο, σελ. 194.

15. Ειρήσθω εν παρόδω ότι οι Εβραίοι, σύμφωνα με το άρθρο 7 του ρουμανικού συντάγματος του 1866, επειδή δεν ήταν χριστιανοί, δεν είχαν τη δυνατότητα να πολιτογραφηθούν ως ρουμάνοι υπήκοοι, άρα στερούνταν και το δικαίωμα της απόκτησης γης. Στα τέλη του 1879 η κυβέρνηση Μπρατιάνου δέχθηκε να τροποποιήσει το άρθρο, προς ικανοποίησιν της Αγγλίας, Γαλλίας και Γερμανίας, οι οποίες αναγνώρισαν πλέον *de jure* την ανεξαρτησία της Ρουμανίας. Για την οικονομική διείσδυση των Εβραίων στη ρουμανική οικονομία, και τον άκρατο αντισημιτισμό στη χώρα, φαινόμενο ξεχωριστό (εν συγκρίσει με τα υπόλοιπα Βαλκάνια) που εκδηλώθηκε άγριας στην αγροτική εξέγερση του 1907, βλ. STEVAN K. PAVLOWITCH, *ό.π.*, σελ. 189 κ.ε.· Z. ΚΑΣΤΕΛΑΝ, *ό.π.*, σελ. 470-471· RENÉ RISTELHUEBER, *ό.π.*, σελ. 229, 233 κ.ε.· ΜΑΡΙΑΕΝΑ ΚΟΠΠΑ, *ό.π.*, σελ. 366 κ.ε.

«Παράλληλες πορείες» και «σταθμοί»

10% από γαλλικά κεφάλαια¹⁶. Τα λιμάνια της Βράιλας και του Γαλατσίου (τα ελέγχουν οι ξένοι έμποροι) διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του εμπορίου και της ναυσιπλοΐας, ο Δούναβης κατέστη σημαντικό επικοινωνιακό και εμπορικό μέσον. Μετά το 1856 έχουμε την εισαγωγή του ατμού στη ναυσιπλοΐα, το οδικό δίκτυο αναβαθμίζεται με την εμφάνιση του σιδηροδρόμου (1857), η Ρουμανία καθίσταται σταδιακά η χώρα με τα περισσότερα χιλιόμετρα σιδηροδρομικού δικτύου στα Βαλκάνια. Το σιδηροδρομικό δίκτυο αποτελεί τη μεγαλύτερη βιομηχανική επιχείρηση της χώρας, και απασχολεί 23 χιλιάδες εργάτες (εθνικοποιείται το 1889, χαρακτηριστικές είναι οι κρατικές συμβάσεις του 1897 με την Τουρκία και τη Γερμανία για την εκμετάλλευση των σιδηροδρόμων και του ταχυδρομείου). Εγκαθίσταται ικανό τηλεγραφικό δίκτυο επικοινωνίας, ενώ με ξένα και εθνικά κεφάλαια ιδρύονται οι πρώτες ασφαλιστικές εταιρείες. Η βιομηχανία — με αργά αλλά σταθερά βήματα — εκσυγχρονίζεται, αφού ευνοείται από τη συσσώρευση των κεφαλαίων των γαιοκτημόνων και από το πετρέλαιο, καίτοι στερείται πρώτων υλών (σιδήρου, χάλυβα)¹⁷. Τη δεκαετία του 1880 αρχίζει να οικοδομείται το τραπεζικό σύστημα, ιδρύεται η Εθνική Τράπεζα με πολλά υποκαταστήματα (φθάνουν τα 200 τον αριθμό περί το 1913, εκ των οποίων εννέα κυριαρχούν), έπεται η ίδρυση άλλων πιστωτικών ιδρυμάτων με εγχώρια και κολλοσιαία ξένα εθνικά κεφάλαια¹⁸.

Ο πληθυσμός της χώρας εκτινάσσεται από τα δύο εκατομμύρια στα μέσα του 19ου αιώνα στα έξι περί τα τέλη του¹⁹. Το εργατικό δυναμικό όμως είναι περιορισμένο (το 1890 έχουν αναγνωρισθεί μόνον τέσσερα σωματεία του) και εργάζεται υπό σκληρές συνθήκες²⁰.

16. STEVAN K. PAVLOWITCH, *ό.π.*, σελ. 196, 280-281. Πρβλ. Ζ. ΚΑΣΤΕΛΛΑΝ, *ό.π.*, σελ. 477.

17. Ο αρχηγός των ριζοσπαστών φιλελευθέρων Ι. Μπρατιάνου υιοθετεί το 1885 μια στάση προστατευτισμού. Το τελευταίο δεν αρέσει στους Αυστροουγγαρούς, αλλά η εισροή ξένων κεφαλαίων δεν διεκόπη, με αποτέλεσμα στις αρχές του 20ού αιώνα να δημιουργηθούν νέες δυναμικές επιχειρήσεις.

18. STEVAN K. PAVLOWITCH, *ό.π.*, σελ. 281.

19. Στο *ίδιο*, σελ. 193.

20. Περισσότερα για την κατάσταση της ρουμανικής οικονομίας αυτήν την περίοδο βλ. στο ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΛΑΛΙΩΤΟΥ, *Η ιστορική, κοινωνική και πνευματική*

Μανόλης Γ. Σέργης

Υπό τις συνθήκες αυτές, ούτε η Ρουμανία κατόρθωσε να γλιτώσει από την άγρια μορφή του οικονομικού ιμπεριαλισμού των εκβιομηχανισμένων ευρωπαϊκών κρατών, δεν μπόρεσε τελικά να αποφύγει τον έμμεσο και αποτελεσματικό έλεγχο που της επέβαλε η ισχυρή ξένη συμμετοχή στις κύριες πηγές του βιομηχανικού της πλούτου. Αποτέλεσμα: το 1914 το χρέος της φτάνει το ποσόν των 1,7 δισ. φράγκων, το μεγαλύτερο των Βαλκανίων²¹.

Μετά το 1881 η πολιτική ζωή της χώρας εξελίσσεται πλησιέστερα προς τα ισχύοντα ευρωπαϊκά πρότυπα, ως μια ακόμη ένδειξη του ευρωπαϊκού προσανατολισμού της. Όπως προανέφερα, δύο είναι τα εξουσιαστικά κόμματα που εναλλάσσονται με μια «μονότονη κανονικότητα» στην εξουσία («περιστροφικό» ή «εναλλακτικό» σύστημα): το συντηρητικό κόμμα, που υποστηριζόταν από τους μεγαλοϊδιοκτήτες και την Εκκλησία, και το φιλελεύθερο, που εκπροσωπούσε την αστική τάξη, τους εμπόρους και τους δημοσίους υπαλλήλους. Το 1899-1901, για παράδειγμα, έχουμε στην εξουσία τους Συντηρητικούς, το 1901-1904 έχουμε Φιλελευθέρους, το 1904-1907 τους Συντηρητικούς, το 1907-1910 τους Φιλελευθέρους, το 1910-1913 τους Συντηρητικούς²², χωρίς ποτέ να ιδρυθεί ένα αξιόλογο αγροτικό κόμμα, όπως ακριβώς συνέβη και στην Ελλάδα, όπου ο αγροτικός κόσμος έμεινε δέσμιος της πολιτικής των αστικών κομμάτων²³. Αυτός ο «ολιγαρχικός κοινοβουλευτισμός» (μεταχειρίζομαι τον όρο που επεβλήθη για την αντίστοιχη ελληνική περίπτωση²⁴), ένα καθαρά «βαλκανικού χαρακτήρα» πολιτικό σύστημα, με έντονα τα φαινόμενα της πολιτικής πατρωνίας

ζωή στην Ελλάδα και στη Ρουμανία στο έργο του Κωστή Παλαμά και του Μιχάι Εμινέσκου. Συγκριτική μελέτη, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή που εκπονήθηκε στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης (Τομέα Ανθρωπιστικών Σπουδών) του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα, 2002, σελ. 154-161.

21. Ζ. ΚΑΣΤΕΛΛΑΝ, *ό.π.*, σελ. 479.

22. ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΛΑΛΙΩΤΟΥ, *ό.π.*, σελ. 145· ΜΑΡΙΛΕΝΑ ΚΟΠΠΑ, *ό.π.*, σελ. 363 κ.ε.

23. Στη Ρουμανία πάντως το 1910 οι σοσιαλιστές πέτυχαν να δημιουργήσουν ένα βιώσιμο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα.

24. Βλ. μια αναφορά σε αυτόν στο Ν. ΜΟΥΖΕΛΗΣ, «Ο λαϊκισμός νέος τρόπος ένταξης των μαζών στις πολιτικές διαδικασίες;», στον τόμο *Λαϊκισμός και πολιτική*, Γνώση, Αθήνα, 1989, σελ. 26.

«Παράλληλες πορείες» και «σταθμοί»

και των πελατειακών σχέσεων, κράτησε εκτός πολιτικής τις εργατικές και τις αγροτικές μάζες.

Πρέπει στο σημείο αυτό να τονίσω ότι εν αντιθέσει προς τις υπολοιπες βαλκανικές χώρες:

1) τα πριγκιπάτα της Μολδαβίας και της Βλαχίας διατηρούν την αριστοκρατία τους, η οποία με τη συνδρομή της ελίτ των διανοουμένων ενισχύεται. Είναι μια πολυάριθμη ελίτ, θελκτική και δραστήρια, που στρέφεται προς τη γαλλική κουλτούρα. Οι γιοι των βογιάρων σπουδάζουν στη Γαλλία και πολλοί από αυτούς έχουν ενεργό δράση στα γεγονότα του 1848²⁵.

2) η Ρουμανία είναι η «χώρα των μεγάλων ιδιοκτησιών» και

3) η δουλοπαροικία παρέμεινε το κυρίαρχο καθεστώς εκμετάλλευσης της γης, και όταν αυτή καταργήθηκε, η θέση των αγροτών δεν άλλαξε θεαματικά, όπως προαναφέρθηκε. Διατηρεί, λοιπόν, η χώρα την αριστοκρατία της, χαρακτηρίζεται δε από άλλα φεουδαλικά στοιχεία που την φέρουν (από πλευράς κοινωνικής δομής και οργάνωσης) πιο κοντά στη Ρωσία και την Ουγγαρία, παρά στα υπόλοιπα βαλκανικά κράτη.

Όσον αφορά στην εξωτερική πολιτική του ρουμανικού βασιλείου την περίοδο που εξετάζουμε, α) η χώρα παραμένει προσκολλημένη στη Γερμανία και την Αυστροουγγαρία, με δεδομένο ότι η Τρανσυλβανία είναι ακόμη υπό την κατοχή της δεύτερης και β) η πολιτική εξουσία της προσπαθούσε να αποφύγει «τον προστατευτικό εναγκαλισμό της μεγάλης γείτονος Ρωσίας»²⁶.

Στο τέλος λοιπόν του 19ου αιώνα η εμφάνιση καινούργιων στρωμάτων, οι διεκδικήσεις της αγροτιάς (1888, 1894, ειδικά αυτής του 1907 με τους δέκα χιλιάδες νεκρούς και τις ανυπολόγιστες υλικές ζημιές²⁷), η ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης στις υπό κατοχή ρουμανικές περιοχές, οι πρόοδοι στην οικονομική και κοινω-

25. ΜΑΡΙΑΕΝΑ ΚΟΠΠΑ, *ό.π.*, σελ. 329 κ.ε.· RENÉ RISTELHUEBER, *ό.π.*, σελ. 215.

26. ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΛΑΛΙΩΤΟΥ, *ό.π.*, σελ. 140.

27. Ως κυριότερες αιτίες της αναφέρονται τα χρόνια προβλήματα των αγροτών, η στέρση της συμμετοχής τους στην πολιτική, το γεγονός ότι ήταν απροστάτευτοι από τους μεγαλογαιοκτήμονες και τους τοκογλύφους, οι απρόβλεπτες φυσικές καταστροφές (παραδείγματα χάριν, ξηρασίες του 1899 και του 1904), κ.ά. Βλ. αναλυτικά στο STEVAN K. PAVLOWITCH, *ό.π.*, σελ. 282 κ.ε.

Μανόλης Γ. Σέργης

νική ζωή ασκούν αυξανόμενη πίεση στον πνευματικό κόσμο, του επιβάλλουν νέους προβληματισμούς. Μας ενδιαφέρει κυρίως η διατήρηση του αγροτικού ζητήματος στην ημερησία διάταξη της πολιτικής και κοινωνικής ζωής και μετά το 1900. Από τη στάση που υιοθετείται σε αυτό το ζήτημα διαμορφώνονται οι διάφοροι πολιτικοίδεολογικοί προσανατολισμοί, οι οποίοι αποτυπώνονται στην κοινωνική και πολιτιστική σκηνή, στην τέχνη και τη λογοτεχνία (βλ. αναλυτικά παρακάτω).

Η εθνικοποίηση της ρουμανικής εκκλησίας

Η βαλκανική κοινωνία συλλήβδην, συναπαρτιζόμενη από ποικιλόμορφες εθνοτικά συλλογικότητες, αλλά πολιτικά ενωμένη υπό την οθωμανική κυριαρχία, ένωθε πολιτισμικά ομοιογενής λόγω των δεσμών τους με τη Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως, η οποία ήταν γι' αυτούς η πολιτική και θρησκευτική έδρα, η συνέχεια των ενδόξων βυζαντινών αυτοκρατόρων, μια «πολιτεία εν αιχμαλωσία».

Η ορθόδοξη Εκκλησία στα Βαλκάνια συνέβαλε αναμφισβήτητα στη διατήρηση και την ενίσχυση της συλλογικής χριστιανικής ταυτότητας, αφού αυτή διασφάλισε την διάκριση χριστιανός - μουσουλμάνος. Όμως οι αλληλοσυγκρουόμενοι εθνικισμοί που αναδύθηκαν (τουλάχιστον από τον 18ο αιώνα) ανέτρεψαν αυτή την κυρίαρχη ιδέα της κοινής βυζαντινής κληρονομιάς και επέφεραν τις ανεξαρτητοποιήσεις των εθνικών εκκλησιών. Η νοερή κοινότητα της θρησκείας υποχώρησε στη δύναμη της νοερής κοινότητας του έθνους. Η παρουσία του θρησκευτικού στοιχείου στον εθνικιστικό λόγο δηλώνει τη διαφοροποίηση του κοινωνικού ρόλου της Εκκλησίας, δηλώνει την πολιτικοποίησή της, αφού προσδιορίζει πλέον όχι την απλή κοινότητα κάποιων ομοδόξων, αλλά μια καινούργια πολιτική και πολιτισμική οντότητα, το έθνος.

Η ανεξαρτησία της ρουμανικής Εκκλησίας που συνέβη αυτήν την εποχή (1885), με την επίσημη κρατική υποστήριξη, θεωρήθηκε (και εδώ) απαραίτητο συμπλήρωμα της εθνικής ανεξαρτησίας. Βεβαίως, η Εκκλησία επί κυβερνήσεως Κούζα είχε στερηθεί των πολιτικών της εξουσιών, είχε τεθεί υπό κυβερνητική επίβλεψη, χωρίς αυτό να σημαίνει πως έπαψε να διαδραματίζει τον ρόλο της ως

«Παράλληλες πορείες» και «σταθμοί»

«προμαχώνος του έθνους»· ήταν πάντοτε υπό κρατικό έλεγχο²⁸. Η αυτοκεφαλία της στηρίχτηκε σε ένα επιχείρημα που έμοιαζε εντυπωσιακά με εκείνο των ελλήνων εθνιστών το 1833: η εξάρτηση της ελλαδικής ορθοδόξου Εκκλησίας από το οικουμενικό πατριαρχείο θεωρήθηκε εθνική ταπείνωση, επειδή ο πατριάρχης θα παρέμενε δέσμιος του πρώην δυνάστη, αφού θα είχε έδρα του στην Κωνσταντινούπολη²⁹. Κατεβλήθη προσπάθεια (παράλληλα) να αποκτήσει η ρουμανική εκκλησία το δικό της βεβαιωμένο παρελθόν, γεγονός που πραγματώθηκε (θεωρητικά) με τη συγγραφή και τη δημοσίευση από τον Νικολάε Γιόργκα (Nicolae Iorga) της δίτομης *Ιστορίας της ρουμανικής Εκκλησίας και της θρησκευτικής ζωής των Ρουμάνων*, το 1908-1909. Έτσι μετά το 1925, με την ίδρυση του ρουμανικού Πατριαρχείου, η «εθνικοποίηση» της ρουμανικής Εκκλησίας ήταν γεγονός³⁰. Η ελληνική κοινωνία υφίσταται μέχρι σήμερα τις επιπτώσεις της «εθνικοποίησης» της ελληνικής ορθόδοξης Εκκλησίας (μέσα 19ου αιώνα³¹), τότε που η αλληλεξάρτηση και ο αμοιβαίος εναγκαλισμός Κράτους/Έθνους και Εκκλησίας επέφερε

28. STEVAN K. PAVLOWITCH, *ό.π.*, σελ. 134.

29. GEORGE URSUL, «From political freedom to religious indpendence: The romanian orthodox church, 1877 to 1925», στο STEPHEN FISCHER-GALATI - RADU FLORESCU - GEORGE URSUL (επιμ.), *Romania between East and West. Historical essays in memory of Constantin C. Giurescu*, Boulder, 1982, σελ. 224.

30. Η Σερβία πέτυχε την αντίστοιχη απεξάρτηση ειρηνικά το 1920, η Βουλγαρία το 1953, αλλά η μονομερής ανακήρυξή της καθυστέρησε την αναγνώρισή της από το Πατριαρχείο: η αναγνώριση οριστικοποιήθηκε το 1961. Αναλυτικότερα τα των σχέσεων Ορθοδοξίας και εθνικισμού και τα της ρουμανικής Εκκλησίας βλ. στο ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ, «“Νοερές κοινότητες” και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια», στο ΘΑΝΟΣ ΒΕΡΕΜΗΣ (εισαγωγή - επιμέλεια), *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη νεότερη Ελλάδα*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1997, σελ. 103 κ.ε. Βλ. επίσης ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ ΜΑΤΑΛΑΣ, *Έθνος και Ορθοδοξία: οι περιπέτειες μιας σχέσης. Από το ελλαδικό στο βουλγαρικό σχίσμα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2000.

31. Πρβλ. ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ, *ό.π.*, σελ. 84· Ο ΙΔΙΟΣ, «Ιδεολογικά ρεύματα και πολιτικά αιτήματα: προοπτικές από τον ελληνικό 19ο αιώνα», στο Δ.Γ. ΤΣΑΟΥΣΗΣ (επιμ.), *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα*, Εστία, 1998, 30 κ.ε.· Μ. ΣΕΡΓΗΣ, *Εκκλησιαστικός λόγος και λαϊκός πολιτισμός τον 16ο αιώνα: η περίπτωση του Παχωμίου Ρουσάνου*, Αφοι Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2008, σελ. 228-230.

Μανόλης Γ. Σέργης

τον υποβιβασμό της δεύτερης από φορέα ιδεολογίας σε συστατικό ιδεολογίας, τότε που η Εκκλησία άρχισε την πορεία της μετάβασης της από εθναρχούσα σε εθνική.

Η ελληνική παρουσία και οι ρουμανικές τοπικές πολιτιστικές εστίες

Οι πνευματικές σχέσεις Ελλήνων και Ρουμάνων χρονολογούνται αμέσως μετά την άλωση της Πόλης το 1453³². Η αποδοχή της ελληνικής παιδείας στον ευρύτερο χώρο της Βαλκανικής από τον 18ο τουλάχιστον αιώνα και τον αρχόμενο 19ο αποτελεί μια ιστορική πραγματικότητα, και οι παραδουνάβιες ηγεμονίες ήταν ο χώρος που αυτή γνώρισε τη μεγαλύτερη ανάπτυξη και διάδοση. Ως ασφαλή τεκμήρια των παραπάνω (αναφέρω ενδεικτικά): α) τα πάμπολλα ελληνικά σχολεία³³, και τις βιβλιοθήκες· β) τα προγράμματα σπουδών των Ηγεμονικών Ακαδημιών του Βουκουρεστίου και του Ιασίου³⁴ (ελληνική γλώσσα και φιλολογία, ιστορία, φιλοσοφία, θετικές επιστήμες), «που απευθύνονταν σε διαφορετικής εθνικής καταγωγής και μητρικής γλώσσας σπουδαστές»³⁵. γ) τους σπάνιας

32. Δ.Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Αι μετά το Βυζάντιον πνευματικάί σχέσεις Ελλήνων και Ρουμάνων», ΣΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Εθνολογικά-Λαογραφικά*, τόμ. Β', Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήναι, 1998, 202 κ.ε. και «Έλληνες και Βαλκάνιοι», *Εθνολογικά-Λαογραφικά*, τόμ. Α', Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήναι, 1997, σελ. 50 κ.ε.

33. Βλ. ενδεικτικά Δ.Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Les écoles grecques en Roumanie jusqu'à 1821», *L'Hellénisme Contemporain*, Athènes, 2ème série (1949), αριθμ. 2, σελ. 160-168, αριθμ. 3, σελ. 274-287, και έτος 4 (1950), αριθμ. 3, σελ. 245-259· ΑΘ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΣΙΣ, «Οι έλληνες λόγιοι στη Βλαχία, 1670-1714. Συμβολή στη μελέτη της ελληνικής πνευματικής κίνησης στις παραδουνάβιες ηγεμονίες κατά την προφαναριωτική περίοδο», *Balkan Studies* 25 (1984), σελ. 175-179 και 27 (1986), σελ. 29-59.

34. Η πρώτη ιδρύθηκε από τον Serban Cantacuzino (1678-1688) και αναδιοργανώθηκε από τον Κωνσταντίνο Brâncoveanu το 1707. Η δεύτερη ιδρύθηκε το 1707 από τον Αντίοχο Καντεμίρ. Βλ. σχετικά στο ADRIANA CAMARIANO-CIORAN, *Les académies princières de Bucarest et de Jassy et les professeurs*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη, 1974, σελ. 20-84 και 84-121.

35. ANNA ΤΑΜΠΑΚΗ, «Ανέκδοτα χειρόγραφα κείμενα και πολιτισμική ανανέωση στον χώρο της νοτιο-ανατολικής Ευρώπης (18ος - 19ος αιώνας)», στο Α'

«Παράλληλες πορείες» και «σταθμοί»

παιδείας, ικανότατους παιδαγωγούς και συγγραφείς, εμποτισμένους από τα δόγματα του Διαφωτισμού έλληνες καθηγητές και διευθυντές τους (Γρηγόριο Κωσταντά, Λάμπρο Φωτιάδη, Ιώσηπο Μοισιόδακα, Κωνσταντίνο Βαρδαλάχο, Νεόφυτο Δούκα, Νικηφόρο Θεοτόκη, Δανιήλ Φιλιππίδη, Βενιαμίν τον Λέσβιο, Νικόλαο Ζερβούλη κ.ά.)· δ) την οργάνωση κοινοτικού βίου, γενικά, από τις ανθούσες στη Ρουμανία ελληνικές εμπορικές συντροφίες (για παράδειγμα, Sibiu, Braşov της Τρανσυλβανίας), κλπ.

Ο παμβαλκανικός χαρακτήρας των σπουδαστηρίων οφείλεται στο γεγονός ότι η ελληνική γλώσσα είχε εκείνη την περίοδο χαρακτηριστικά διαβαλκανικό³⁶, ανήκε στους καθοριστικούς διαμεσολαβητικούς παράγοντες της ρουμανικής πνευματικής ζωής³⁷. Ήταν η *lingua franca* για την περιοχή της νοτιοανατολικής Ευρώπης, άσκησε έναν ηγεμονικό και αφομοιωτικό ρόλο, η ελληνική παιδεία (γενικότερα) έφερε τους βαλκανικούς λαούς σε επαφή με τα ευρωπαϊκά πνευματικά δεδομένα, ιδιαίτερα με τον Διαφωτισμό.

Οι πνευματικές επιδράσεις του ελληνισμού διαγράφουν μια προϋούσα ελάττωση από την έναρξη της ελληνικής επανάστασης του 1821 κ.ε., δεν διακόπτονται πάντως ολότελα τα μετέπειτα χρόνια, την περίοδο που εξετάζουμε, αφού οι ρίζες του ήταν βαθιές, τουλάχιστον στην καθημερινότητα των αστικών κέντρων της χώρας³⁸. Η έξαρση των εθνικισμών στη χερσόνησο του Αίμου (βλ. εδώ, σελ. 881), οι αλλαγές των μέχρι τότε ισορροπιών, τα νέα επιμέρους δεδομένα αλλάζουν αναπόφευκτα και τη λειτουργία της ελληνικής παιδείας στην περιοχή³⁹.

Διαβαλκανικό Συνέδριο. Οι πνευματικές σχέσεις του Ελληνισμού με τους βαλκανικούς λαούς (18ος-20ός αιώνας), Εταιρεία Παιδαγωγικών Επιστημών Κομοτηνής, Κομοτηνή, 1999, σελ. 200.

36. ADRIANA CAMARIANO-CIORAN, *L'Épire et les pays roumains. Contribution à l'histoire des relations gréco-roumaines*, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα, 1984, σελ. 675.

37. ANNA ΤΑΜΠΑΚΗ, *ό.π.*, σελ. 200.

38. ΕΛΕΝΗ ΜΠΕΛΙΑ, «Ο Ελληνισμός της Ρουμανίας κατά το διάστημα 1835-1878. Συμβολή στην ιστορία του επί τη βάση των ελληνικών πηγών», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας* 26 (1983), σελ. 5-62.

39. Εκτενή ανάλυση του ζητήματος βλ. στο ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Η ελληνική γλώσσα στα Βαλκάνια (1750-1850). Το τετράγλωσσο λεξικό του Δανιήλ Μοσχοπολίτη*, Ιωάννινα, 1988, σελ. 146 κ.ε.

Μανόλης Γ. Σέργης

Φυσικά δεν παραγνωρίζω τη σημασία των τοπικών εστιών της πνευματικής άνθησης, των εγγενών ανανεωτικών δυνάμεων που ενυπήρχαν στη ρουμανική κοινωνία (ακόμη και πριν από την αυγή του Διαφωτισμού)⁴⁰, της ενσυνείδητης στροφής της προς την ελληνική παιδεία. Διότι βεβαίως η έκταση και το βάθος των επιδράσεων που άσκησε ο ελληνισμός στα Βαλκάνια ήταν συνάρτηση της ιδιαίτερότητας (ιστορικής, πνευματικής, οικονομικής) κάθε λαού. Επισημαίνω επίσης ότι ρουμανικά σχολεία υφίστανται ήδη από τον 17ο αιώνα και το σύστημα της δημόσιας εκπαίδευσης λειτουργεί από το 1832 με τους σχετικούς οργανικούς νόμους. Εισάγεται η δωρεάν υποχρεωτική εκπαίδευση με τον εκπαιδευτικό νόμο του 1864, καίτοι δεν οδήγησε στα αναμενόμενα αποτελέσματα λόγω ελλείψεως δασκάλων. Ο Κούζα ψήφισε ολοκληρωμένο εκπαιδευτικό σύστημα, που άρχιζε από το δωρεάν δημοτικό σχολείο μέχρι τα δύο πανεπιστήμια της χώρας, με υποτροφίες στους φτωχούς φοιτητές προκειμένου να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους⁴¹. «Κομίζω γλαύκας εις Αθήνας» αν επαναλάβω εδώ ότι κάθε εθνική διαπαιδαγώγηση (μετά ειδικότερα από την επίτευξη ενός μέγιστου εθνικού στόχου) αποτελεί την απαραίτητη προϋπόθεση για την αναπαραγωγή της εθνικής ταυτότητας, και βασικός εργαλειακός μηχανισμός της είναι το εθνικό σχολικό σύστημα παιδείας. Η εθνική διαπαιδαγώγηση οφείλει να αναπαράγει την κυρίαρχη περί του έθνους ιδεολογία, τις κοινές αναπαραστάσεις του έθνους στον λαό που το συγκροτεί. Αυτό προκρίνει και πραγματώνει και η ρουμανική πολιτική διοίκηση. Υπενθυμίζω, επίσης, ότι από το 1714 λειτουργούν στη χώρα εβραϊκά σχολεία⁴², ότι ιδρύονται ενωρίς (ελληνικά) τυπογραφεία, από όπου κυκλοφορούνται πολλά βιβλία⁴³.

40. ANNA ΤΑΜΠΑΚΗ, *ό.π.*, σελ. 200.

41. STEVAN K. PAVLOWITCH, *ό.π.*, σελ. 134.

42. Για το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας βλ. αναλυτικά στο ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΛΑΛΙΩΤΟΥ, *ό.π.*, σελ. 162 κ.ε.

43. Βλ. αναλυτικά στις εργασίες του Δ.Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ, «Εκδόσεις εκκλησιαστικών βιβλίων εν Μολδοβλαχία, Γεωργία και Συρία (1690-1747)», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 39-40 (1972-73), σελ. 33-42· «Τα εν Μολδαβία ελληνικά τυπογραφεία και αι εκδόσεις αυτών (1642-1821)», *Αθηνά* 75 (1974-75), σελ. 259-301, και «Τα εν Βλαχία ελληνικά τυπογραφεία και αι εκδόσεις αυτών (1690-1821)», *Αθηνά* 76 (1977), σελ. 59-102.

«Παράλληλες πορείες» και «σταθμοί»

Ο εξευρωπαϊσμός, οι αντιδράσεις,
η *Junimea*, ο Ρομαντισμός

Η Ρουμανία τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα «εκπολιτίζεται», οδεύει προς τον εξευρωπαϊσμό της. Οι «ευρωπαϊστές» μιμήθηκαν όχι μόνο το αντίστοιχο πολιτικό πρότυπο, αλλά και το βιομηχανικό και το τραπεζικό σύστημα, αξιώνοντας συνολική αποδοχή της γαλλικής (ειδικότερα) κουλτούρας. Μια μορφή αντιδράσεως στην πολιτική τους προερχόταν από τους γερμανοθρεμμένους ευρωπαϊστές, τους επηρεασμένους δηλαδή από τη γερμανική κουλτούρα που υποστήριζαν τις ιστορικιστικές και τις εξελικτικές ιδέες. Και αυτοί φυσικά επιθυμούσαν την ευρωπαϊκή προοπτική της χώρας τους, αλλά με δικούς τους όρους, κυρίως με σεβασμό στις παραδόσεις της και τις δομές της⁴⁴. Όμως ο εκμοντερνισμός και η δουλική μίμηση των ξένων τρόπων ζωής ή των «έξω» λογοτεχνικών προτύπων θα έχει το ανάλογο τίμημα στη χώρα, θα προκαλέσει τις αντιδράσεις μιας μερίδας του πνευματικού της κόσμου, ο οποίος μάχεται να αναχαιτίσει τον κοσμοπολιτικό εκσυγχρονισμό⁴⁵: το γνωστό πρόβλημα των σχέσεων με την Εσπερία, οι «ευρωπαϊστές» και οι «συντηρητικοί», οι όροι της πρόσληψης της Ευρώπης, κλπ. (βλ. αναλυτικότερα παρακάτω).

Ο σύλλογος *Junimea* («Νεότης») είναι σταθμός στη πνευματική ζωή της Ρουμανίας το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα. Οι αισθητικές αρχές του συνοψίζονται στο δογματικό πνεύμα της αυτονομίας της τέχνης από την πολιτική και κοινωνική δράση, στον δογματισμό του αισθητισμού, στη θήρευση του ολοκληρωτικά καλαίσθητου, εν αντιθέσει προς τη θεωρία της κοινωνικής λειτουργίας της τέχνης. Στράφηκε δυναμικά εναντίον της μετριότητας, εναντίον της υπερβολικής μίμησης των ξένων προτύπων, απέφευγε τις ακρότητες των «λατινιστών» (βλ. για τον όρο παρακάτω), χρησιμοποίησε στον καθημερινό λόγο μια μορφή καθομιλουμένης γλώσσας. Ως εκπρόσωπος των πνευματικών και λογοτεχνικών πραγμάτων του συντηρητικού κόμματος ήλθε σε ρήξη με τους εκπροσώπους των φιλελευθέρων και των σοσιαλιστών. Το περιοδικό *Convorbiri*

44. STEVAN K. PAVLOWITCH, *ό.π.*, σελ. 193.

45. ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΛΑΛΙΩΤΟΥ, *ό.π.*, σελ. 160-161.

Μανόλης Γ. Σέργης

Literare («Λογοτεχνικές συνομιλίες», 1867-1944) ήταν το επίσημο όργανο του πνευματικού αυτού κύκλου και συγκέντρωνε στους κόλπους του, ήδη από τις πρώτες ημέρες της κυκλοφορίας του, την «αφρόκρεμα» των ρουμάνων λογοτεχνών, ποιητών, πεζογράφων, θεατρανθρώπων, φιλολόγων, από τους οποίους θα προέλθουν οι μεγάλοι κλασικοί Μιχάι Εμινέσκου, Ίον Κρεάγκα, Ιοάν Καρατζιάλε και Ιοάν Σλάβιτσι, κ.ά. Μέντορας και εκδότης του ήταν ο Titu Maiorescu, ο θεμελιωτής της αισθητικής κριτικής στη χώρα.

Το κίνημα του Ρομαντισμού είναι η μεγάλη «πνευματική καταιγίδα»⁴⁶ που κατακλύζει την Ευρώπη αυτήν την περίοδο και διαμορφώνει τη λαογραφική πορεία των τοπικών πολιτισμών, της νοτιοδυτικής Ευρώπης, της Ρουμανίας και της Ελλάδας ειδικότερα, που μας ενδιαφέρουν εδώ. Εμφανίζεται στη δυτική Ευρώπη, ως αντίδραση στον Διαφωτισμό⁴⁷, αφού αποτελούσε κίνδυνο για την εθνοφυλετική υπόσταση των λαών της⁴⁸. Η γερμανική Λαογραφία,

46. Η ρομαντική Λαογραφία, ως προϊόν του ρομαντικού εθνοκεντρισμού, ενισχύει την περιχαράκωση των εθνικών κρατών έναντι των άλλων, αναζητά τα εθνικά χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν κάθε ένα έθνος-κράτος ξεχωριστά από τα υπόλοιπα. Αυτό που ενδιαφέρει τον Ρομαντισμό σε σχέση με την ιστορία και την ιστορική πορεία των εθνών είναι το «ιδιαιτέρο», το «ενοποιόν», το «παρελθόν» και όχι το «γενικό», το «διαφοροποιόν», το «παρόν». Γι' αυτό και στρέφει το φακό της Ιστορίας προς κάθε έθνος χωριστά, στην αναζήτηση των ριζών του, της ιδιαιτερότητάς του, με βάση τη διχοτομική διάκριση *Εμείς και οι Άλλοι*. Το έθνος των ρομαντικών έχει κοινή γλώσσα, ίδια ήθη, ίδια παράδοση δικαίου, ίδια έθιμα. Ο χαρακτήρας του δεν θεωρείται προϊόν πολιτισμού, αλλά έμφυτο χαρακτηριστικό, άνωθεν δοσμένο, έθνος είναι η *Volksgeist*, «η ψυχή του λαού», «το πνεύμα του λαού». Όσο για τα «εθνικά ιδιαιτέρο», «ενοποιόν», «ιστορικό παρελθόν» που προωθούσε ως πρωταρχικά στοιχεία του ο Ρομαντισμός, η ελληνική περίπτωση ήταν ξεχωριστή: ασχολήθηκε με το «εθνικά ιδιαιτέρο» ως εθνική επιστήμη, δεν έπαψε όμως ποτέ να εργάζεται με βάση τις τοπικές παραλλαγές του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού, με την ετερότητα δηλαδή, η δε «στροφή προς το παρελθόν» και οι «αποδείξεις της συνέχειας» δεν αναφέρονται διόλου στην επίσημη προγραμματική (επιστημονική) διακήρυξη της επιστήμης από τον Νικόλαο Γ. Πολίτη.

47. ΑΛΚΗ ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ-ΝΕΣΤΟΡΟΣ, *Η θεωρία της ελληνικής λαογραφίας. Κριτική ανάλυση*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, ³1986, σελ. 22.

48. Μ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ, «Θέσεις για τη Λαογραφία», *Διαβάζω* 245 (1990), σελ. 16-17.

«Παράλληλες πορείες» και «σταθμοί»

γεννημένη μέσα σε κρίσιμες πολιτικές συνθήκες, ιδίως κατά τους ναπολεόντιους πολέμους, είναι το γνησιότερο τέκνο του ρομαντικού κινήματος.

Και η ελληνική Λαογραφία επηρεάστηκε από τον γερμανικό ρομαντισμό, όχι όμως στον βαθμό που θέλουν να παρουσιάσουν το ζήτημα αυτό κάποιοι εκπρόσωποί της ή κυρίως κάποιοι «φίλοι» της. Η νεότερη, εμπεριστατωμένη θεώρηση του θέματος από τον Μιχάλη Μερακλή⁴⁹, ως αντίλογος στη μέχρι τώρα επικρατούσα θεώρηση, συνδέει την ελληνική Λαογραφία με τις ζυμώσεις που πραγματοποιήθηκαν στο ελληνικό έθνος στους χρόνους του ελληνικού Διαφωτισμού, ο οποίος όμως εμπνεόταν ταυτόχρονα, όπως αποδεικνύει, και από το πνεύμα του ρομαντισμού: ήταν ένας «ιθαγενής ρομαντισμός» ανεξάρτητος από το ευρωπαϊκό αντίστοιχο κίνημα, η εμφάνιση του οποίου χρονολογείται εξ άλλου αργότερα. Η ιδεολογία των λογίων του Διαφωτισμού ήταν ένα κράμα Διαφωτισμού και Ρομαντισμού, ορθολογισμός και εθνική ιδέα έβαιναν παράλληλα και ταυτόχρονα στη σκέψη τους. Ο γερμανικός Ρομαντισμός επηρέασε τον ελληνικό Διαφωτισμό διότι υπήρχαν οι ιστορικές προϋποθέσεις προς τούτο: εμφανίστηκαν σχεδόν εκ παραλλήλου ως συγγενή φαινόμενα, η σχέση που τους συνέδεε δεν ήταν ως εκ τούτου μόνον φιλολογική ή φιλοσοφική, ήταν σχέση ιστορική⁵⁰.

Ο αλυτρωτισμός, η Μεγάλη Ιδέα, η εθνική ομογενοποίηση και η ανατροπή της θεωρίας του Φαλμεράγερ ήταν από τα κυριότερα υπό πραγμάτωση εθνικά ιδεώδη για το νεοσύστατο ελληνικό κράτος: για τους Ρουμάνους, πρωτεύον ζήτημα ήταν η δημιουργία ανεξάρτητης κρατικής υπόστασης στον «φαντασιακό» ενιαίο χώρο των τριών της πριγκιπάτων. Οι Ρουμάνοι αισθάνονταν ενωμένοι μέσα στον ίδιο πολιτισμικά χώρο, η ορμή βέβαια προς την πολιτική ενοποίηση και την εθνική τους ανεξαρτησία ήταν διαρκής και δεδομένη. Ο ελληνισμός του 19ου αιώνα έπρεπε να αποκτήσει ενότητα και προορισμό, έννοιες είτε ιθαγενείς είτε ξενόφερτες, που αποτελούσαν τη βάση της εθνικής ιδεολογίας. Ζητούσε ενότητα θρησκευτική, πολιτική και γλωσσική, «ενοποίησιν του ελληνικού φύλου», ενότητα

49. Βλ. εκτενώς στο Μ. ΜΕΡΑΚΗΣ, *Λαϊκός πολιτισμός και νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Παπαζήσης, 2007, σελ. 111 κ.ε.

50. Μ. ΜΕΡΑΚΗΣ, *Λαϊκός πολιτισμός*, ό.π., σελ. 131.

Μανόλης Γ. Σέργης

στον χώρο και στον χρόνο, θέση που αναιρεί και τον αυτοχθονισμό⁵¹ (που χώρισε τους Έλληνες μέσα στον χώρο), αλλά και τη φαλμεραγερική θεωρία (που χώριζε τον ελληνισμό στον χρόνο). Ο Κ. Παπαρρηγόπουλος αποκατέστησε αυτή τη συνέχεια, «ανακαλύπτοντας» το περιφρονημένο από τους ευρωπαίους ιστορικούς και τη γιββωνική θεωρία Βυζάντιο⁵², και επαναφέροντάς το στο ερευνητικό ιστορικό προσκήνιο, για να επιτελεστεί ισχυρότερα η τρίσημη ενότητα του ελληνικού πολιτισμού: Αρχαιότητα - Βυζάντιο - Νέος ελληνισμός⁵³. Ο ελληνικός «εθνικός προορισμός», είτε ως εντολή (της συνέχειας του ανολοκλήρωτου έργου των προγόνων), είτε ως εντολή εκ του θεού που προώρισε το έθνος να αναλάβει τον εκπολιτισμό της Ανατολής, ως καθαρά υπερβατική δηλαδή έννοια, είχε ριζώσει στη λόγια και (συνεπώς) στη λαϊκή συνείδηση. Η αποστροφή προς την «επιβλέπουσαν» Δύση⁵⁴, η διάλυση του μύθου περί ευρωπαϊκού φιλελευθερισμού «δένονται» με την εθνική υπερηφάνεια· το σύνθημα «η Ανατολή διά της Ανατολής» (ως σύνθημα αυτοτέλειας και υπεροχής σε θέματα πολιτισμού και παιδείας) δηλώνει τη δυνατότητα του ελληνισμού να φωτίσει την Ανατολή και τα Βαλκάνια, χωρίς να αποκλείει τα «μη ελληνικά» στοιχεία τους⁵⁵.

Προς αναζήτηση της «ρουμανικότητας»,
ο ρουμανικός εθνικισμός, τα σύμβολα

Το 1866, χρονολογία της ιδρύσεως της ρουμανικής Ακαδημίας, θα μπορούσε να εκληφθεί ως η συμβατική αρχή της ιστορίας της

51. Βλ. ενδεικτικά Ι. ΔΗΜΑΚΗΣ, *Η πολιτική μεταβολή του 1843 και το ζήτημα των αυτοχθόνων και ετεροχθόνων*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1991.

52. Κ.Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ, *Ελληνικός Ρωμαντισμός*, Ερμής, Αθήνα, 1994, σελ. 376 κ.ε., 461 κ.ε.· Μ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, *Η ανακάλυψη του Βυζαντίου στο χώρο της ελληνικής Λαογραφίας*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1998· ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ, *Θεωρητική Λαογραφία. Έννοιες, μέθοδοι, θεματικές*, Αρμός, 2009, σελ. 160-161.

53. ΑΘ. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, *Η τρίσημη ενότητα του Ελληνισμού. Αρχαιότητα - Βυζάντιο - Νέος ελληνισμός*, Αφοι Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1985.

54. Ενισχύεται κατά τα γεγονότα του κριμαϊκού πολέμου και της κατοχής του Πειραιά από τους Γάλλους (1854-1857).

55. Κ.Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ, *ό.π.*, σελ. 356 κ.ε.

«Παράλληλες πορείες» και «σταθμοί»

επιστημονικής Λαογραφίας εκεί. Την ίδια χρονιά η χώρα αποκτά τον πρώτο της κληρονομικό βασιλιά, τον Κάρολο Χοετζόλλερν⁵⁶, πετυχαίνει παράλληλα να εξαφανίσει το τελευταίο κατάλοιπο της τουρκικής κυριαρχίας, να διορίζεται δηλαδή ηγεμόνας της από την Πύλη. Ο Διαφωτισμός έχει ήδη συμβάλει στην αφύπνιση της εθνικής συνείδησης των λαών, επικρατεί και εδώ η «αρχή των εθνοτήτων» και η ιδέα του «εθνικού κράτους». Εμφανίζονται (μοιραία) εκ παραλλήλου οι επιμέρους βαλκανικοί εθνικισμοί⁵⁷, οι οποίοι (κινούμενοι στα πλαίσια της ρομαντικής θεωρίας) καταφεύγουν προς το (υπαρκτό ή ανύπαρκτο) ένδοξο παρελθόν και ζητούν την επαναφορά του στο παρόν, σύμφωνα με τη ρομαντική θεώρηση των Herder και Fichte ότι το έθνος προϋπήρξε του κράτους. Η άποψη αυτή σήμαινε ότι οι βαλκάνιοι εθνικιστές έπρεπε να προσδώσουν στα κράτη τους μακρά ιστορία εθνικότητας και εθνικής παρουσίας, πριν από την επίτευξη κρατικής οντότητας. Έπρεπε να συγκολλήσουν τις διαρρηγμένες συνέχειες, να ανακαλύψουν συνέχειες, να αποκτήσουν υπαρκτούς (ή επινοημένους) δεσμούς με την «αρχαιότητά» τους. Και οι ρουμάνοι ιστορικοί αναζήτησαν ένα ένδοξο παρελθόν ως εγγύηση για ένα ένδοξο μέλλον. Αυτό το ανακτημένο παρελθόν όφειλε να δώσει στη χώρα τους την πρέπουσα θέση μεταξύ των ευρωπαϊκών εθνών. Η «ρουμανικότητα» θα τους ξεχώριζε από τους Σλάβους και τους Έλληνες.

Όσον αφορά στην «πνευματική ιμπεριαλιστική πολιτική» των δεύτερων, πολλοί Ρουμάνοι θεωρούσαν τη «φαναριωτική εποχή» την πιο σκοτεινή περίοδο της ιστορίας τους, σκοτεινότερη της τουρκικής⁵⁸. Την ίδια «επιθετική» στάση τηρούν όλοι οι λαοί για τους αμφισβητούντες την εθνική αυτοτέλειά τους, τους φοβίζει και μόνον η παρουσία τους στον εθνικό τους χώρο. Ο Άλλος, ο ξένος, ειδικά ο πολιτισμικά ισχυρότερος, είναι φορέας του διαφορετικού, της ετερότητας, η παρουσία του προβάλλει τον ορατό κίνδυνο αλλοίωσης

56. Βλ. STEVAN K. PAVLOWITCH, *ό.π.*, σελ. 136 κ.ε.· Z. KASTELAN, *ό.π.*, σελ. 430 κ.ε., 469 κ.ε.

57. A. STERBLING, «Intellektuelle und Eliten in Rumänien und Südost-europa. Eliten, Modernisierung, nationale Mythen», *Revue des Études Sud-Est Européennes* 37/1-2 (1999-2000), σελ. 221 κ.ε.

58. Βλ. STEVAN K. PAVLOWITCH, *ό.π.*, σελ. 193. Πρβλ. την εδώ υποσημείωση 2.

Μανόλης Γ. Σέργης

της ιθαγενούς εθνικής ταυτότητας. Τέτοιων νοοτροπιών τις επιπτώσεις ένιωσαν (στη Ρουμανία) κυρίως οι Εβραίοι, θέμα που αναλύω εκτενέστερα παρακάτω. Μέχρι το πρώτο ήμισυ του 19ου αιώνα η έννοια του «ξένου» είχε ταυτιστεί με τον Έλληνα, από το δεύτερο και εξής εξομοιώθηκε με τον Εβραίο⁵⁹.

Ο εθνικισμός χωρίς σύμβολα⁶⁰ δεν νοείται, και δη εθνικά, άρα ιερά. Στη Ρουμανία, η ιδέα της εθνικής ανεξαρτησίας προωθείται με σύμβολα ενότητας την αρχαία Δακία (υποδηλώνει το σύνολο του ιστορικού και γεωγραφικού χώρου, τα τρία πριγκιπάτα) και τη μορφή του Μιχαήλ του Γενναίου, ο οποίος κατά τη μικρή διάρκεια της σύντομης εξουσίας του (1593-1601) πετυχαίνει να δώσει ενιαία μορφή σε αυτόν τον ανομοιογενή χώρο (Βλαχία, Μολδαβία, Τρανσυλβανία, Βεσσαραβία) και να καταστεί ιστορικός και διαφιλονικούμενος ηγέτης (τον διεκδικούν και οι Βούλγαροι)⁶¹.

Η άλλη ιστορική μορφή-σύμβολο της Ρουμανίας που επανέρχεται πολλάκις αυτή την περίοδο είναι ο Στέφανος ο Μεγάλος (Ștefan cel Mare⁶²). Συντομότατα αναφέρω εδώ ότι η μακρά επιτυχής ηγεμονία του στην Μολδαβία (1457-1504) κατέστησε τη μικρή χώρα του υπολογίσιμη δύναμη στις αντίπαλες γειτονικές (Πολωνία, οθωμανική αυτοκρατορία και Ουγγαρία). Τους Οθωμανούς ειδικότερα τους κατανίκησε, όπως λέγεται, σε 34 από 36 μεταξύ τους μάχες⁶³. Μετά τον θάνατό του (1504), επί ηγεμονίας του γι-

59. Δ. ΚΟΝΤΟΓΕΩΡΓΗΣ, «Ερευνητική αποστολή στη Ρουμανία. Ελληνικές κοινότητες (1821-αρχές 20ού αιώνα). Καταστατικά, σύλλογοι, ταυτότητες, εισαγωγικές παρατηρήσεις», *Εώς και Εσπέρια* 7 (2007), σελ. 373.

60. Για την έννοια και τη λειτουργία των συμβόλων στην ανθρωπολογική έρευνα βλ. ενδεικτικά ΕΛ. ΑΛΕΞΑΚΗΣ - ΜΑΡΙΑ ΒΡΑΧΙΟΝΙΔΟΥ - ΑΝΔΡΟΜΑΧΗ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ (επιμ.), *Ανθρωπολογία και συμβολισμός στην Ελλάδα*, Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας, Αθήνα, 2008, όπου η τελευταία ξενόγλωσση βιβλιογραφία.

61. Βλ. ενδεικτικά Δ.Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Μιχαήλ ο "Γενναίος" και τα περί αυτού δημοτικά τραγούδια Ελλήνων και Βουλγάρων», στο *Εθνολογικά-Λαογραφικά*, τόμ. Α', ό.π., σελ. 123 κ.ε.

62. Βλ. ενδεικτικά Ζ. ΚΑΣΤΕΛΛΑΝ, ό.π., σελ. 212 κ.ε.· BARBARA JELAVICH, *Ιστορία των Βαλκανίων*, ό.π., σελ. 69.

63. Οι νίκες που κατήγαγε κατά των ετεροδόξων εχθρών, αλλά και η πολυποίκιλη βοήθεια που παρείχε προς τη ρουμανική εκκλησία οδήγησαν τον πάπα Σίξτο τον 4ο να τον ανακηρύξει *Verum Christianae Fidei Athletam*, γι' αυτό αναφέρεται ως Μέγας αλλά και ως Άγιος.

«Παράλληλες πορείες» και «σταθμοί»

ου του Petru Rareș (Πέτρου Ράρες), η χώρα προσαρτήθηκε στην Πύλη (1539). Ο νατουραλιστής πεζογράφος Barbu Ștefanescu Delavrancea εμπνέεται μια δραματική τριλογία από τη ζωή του⁶⁴.

Οι πρώτοι σκαπανείς του ρουμανικού λαϊκού πολιτισμού.
Η προβολή των δημοτικών ασμάτων ως τεκμηρίων
και μνημείων της εθνικής γλώσσας

Η αρχή της προεπιστημονικής ρουμανικής Λαογραφίας συνδέεται με τον ηγεμόνα της Μολδαβίας Δημήτριο Καντεμίρ⁶⁵, ο οποίος στο έργο του *Descriptio Moldaviae* (1716-1717) μας παρέχει πληθώρα πληροφοριών για τον λαϊκό βίο των συμπατριωτών του⁶⁶. Εκατόν περίπου χρόνια αργότερα, ο ιατροφιλόσοφος Ladislaus Vasilius Popp εξέδωσε στη Βιέννη τη διατριβή του *De funeribus plebejis Daco-Romanorum sive hodiernorum Valachorum et quibusdam circa ea abusibus...*, έργο που ενέχει γενικότερο ενδιαφέρον, αφού μέχρι τότε δεν υπήρχε ανάλογη μελέτη για τα λαϊ-

64. Στην Ελλάδα, στο πρόσωπο ενός άλλου στρατιωτικού ηγέτη, του Μεγάλου Αλεξάνδρου, σμίγουν Ελλάδα και Ανατολή, ο ελληνισμός θα φέρει και πάλι τον πολιτισμό του, ως άλλος Αλέξανδρος, στην Ανατολή. Ο στρατηλάτης γίνεται η ενσάρκωση του Μεγάλου Προορισμού. Από το 1830 κ.ε. έχουν κυκλοφορήσει ήδη πέντε εκδόσεις έργων σχετικών με τη ζωή και τη δράση του. Πρβλ. Κ.Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ, ό.π., σελ. 367. Η Πόλη γίνεται σύμβολο θρησκευτικό και εθνικό, ήδη από την επομένη της αλώσεώς της από τους Οθωμανούς. Ο λαός δεν θρήνησε την κατάλυση της αυτοκρατορίας, αλλά την κατάκτηση του συμβόλου της. Η μνήμη της συνδέεται αναπόσπαστα με την Αγία Σοφία, με το πατριαρχείο, με τους θρύλους για τον μαρμαρωμένο βασιλιά, για τα τηγανισμένα ψάρια του Μπαλουκλή που ανέκτησαν ζωή και άλλα γνωστά. Από την τεράστια σε έκταση βιβλιογραφία περί τα θέματα που προαναφέραμε βλ. ενδεικτικά ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ, «Μονωδία και θρήνοι επί τη αλώσει της Κωνσταντινουπόλεως», *Νέος Ελληνομνήμων* 5 (1908), σελ. 190 κ.ε.· ΣΤ. ΗΜΕΛΛΟΣ, *Θρυλούμενα για την Άλωση και την εθνική αποκατάσταση*, Αθήνα, 1991.

65. Βλ. ενδεικτικά ALEXANDRU STĂNCULESCU-BÎRDA, «Dimitrie Cantemir. A champion of medieval Romanian politics and culture», *Balkan Studies* 28 (1987), σελ. 211-222.

66. Έχει σημασία ότι το έργο αυτό μεταφράστηκε στα γερμανικά από τον JOHANN LUDWIG REDSLOB, το 1771.

Μανόλης Γ. Σέργης

κά έθιμα της ταφής⁶⁷. Μετά τον Ποππ θα συναντήσουμε ως «σκαπανείς» της «προϊστορίας» της ρουμανικής Λαογραφίας⁶⁸ τον Γκε-όργκε Ασάκι (1788-1869, θεμελιωτή του ρουμανικού θεάτρου) και τον Αντώνιο Πανν (1789-1854), ποιητές αμφοτέρους, αλλά γνώστες της δημώδους φιλολογίας του καιρού τους και συλλογείς λαϊκών ασμάτων και παροιμιών⁶⁹.

«Επώνυμοι» συγγραφείς και ποιητές επιδίδονται μεταξύ 1840 και 1866 σε συλλογές και εκδόσεις εθίμων και κυρίως λαϊκών ασμάτων, αφ' ενός λόγω της αγάπης και του θαυμασμού τους προς αυτά, κυρίως όμως για να καταστήσουν γνωστή την αγωνιζόμενη πατρίδα τους και τη «λαϊκή ψυχή» της (βλ. αναλυτικά παρακάτω) στην Ευρώπη. Και ο ρουμανικός εθνισμός δίνει δηλαδή βάρος στην έκδοση, μετάφραση και προβολή προς το εξωτερικό «των αγνών λαϊκών δημιουργημάτων της λαϊκής ψυχής», των τραγουδιών κυρίως, της λαϊκής γλώσσας τους όμως πρωτίστως. Ο (κοινός) ρομαντικός λαϊκισμός δηλαδή της εποχής, σύμφωνα με τον οποίο η λαϊκή ποίηση θεωρείται η μοναδική ποιητική δημιουργία. Κατά τον αείμνηστο († 2010) Δ.Β. Οικονομίδη, το εθνικό χαρακτηριστικό της ρουμανικής Λαογραφίας είναι η *λαϊκή της ποίηση*, αφού σε αυτήν «εντονώτερον και συστηματικώτερον εκδηλούται έθνους τινός ο χαρακτήρ»⁷⁰. Η λυρική χροιά και ο ειδυλλιακός τόνος είναι τα βα-

67. Πριν από την επανάσταση του 1848 και την ένωση (1859) των ηγεμονιών της Βλαχίας και της Μολδαβίας (η Τρανσυλβανία προσαρτήθηκε το 1920) είχε εκδηλωθεί βέβαια ιδιαίτερο ενδιαφέρον από ποιητές και λαογράφους για τη λαϊκή παράδοση. Περιοδικά όπως τα *Dacia Literara*, *România Literară*, *Revista Română*, *Convorbiri Literare* αφιερώνουν δεκάδες σελίδες τους σε άρθρα για τη λαϊκή ποίηση, σε συλλογές ασμάτων, θρύλων, παροιμιών και παραδόσεων της χώρας τους.

68. Βασικό μελέτημα αυτής της μακρόσυρτης περιόδου αποτελεί το *Istoria Literaturii Române, I. Folclorul. Literatura romîna în perioada feudală, 1400-1780*, Βουκουρέστι, 1964, με συντάκτες τον ακαδημαϊκό AL. ROSETTI και τους καθηγητές M. POP, I. PERVAİN, AL. PIRU. Παρουσίαση του τόμου βλ. στο *Δελτίον Ρουμανικής Βιβλιογραφίας* (Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Τμήμα Ρουμανικών Σπουδών) των ετών 1969-1972, επιμέλεια MARIA ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Θεσσαλονίκη.

69. Βλ. Δ.Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Αι λαογραφικά σπουδαί εις την Ρουμανίαν», *Αρχείον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού* 18 (1953), σελ. 197.

70. Δ.Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Αι λαογραφικά σπουδαί», *ό.π.*, σελ. 193.

«Παράλληλες πορείες» και «σταθμοί»

σικά της γνωρίσματα, τα οποία εντοπίζονται στις *doine* (ντόινες, τα εθνικά ρουμανικά τραγούδια) και τα *strigături* (αγροτικά και ποιμενικά τα πρώτα, αυτοσχέδια ευτράπελα και σατιρικά λυρικά τραγούδια του χορού τα δεύτερα⁷¹). Όταν ο Νικόλαος Πολίτης προλόγιζε την έκδοση των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών, το 1914, έγραφε ότι αυτά «εγκατοπτρίζουν πιστώσ και τελείως τον βίον και τα ήθη, τα συναισθήματα και την διανόησιν» του λαού⁷². Η αντίστοιχη ελληνική περίπτωση είναι γνωστή: ο Φωριέλ εντάσσει τα δημοτικά τραγούδια (τη φυσική ποίηση όπως τη θεωρεί) στην οργανική θεωρία της γλώσσας, τα «είδε» ως λογοτεχνήματα, καθιερώνει τη μελέτη τους, ως πρόδρομος της λογοτεχνικής κριτικής στην Ευρώπη. Βεβαίως όταν τα εξέδωσε (μεταφρασμένα και στη γερμανική, αγγλική και γαλλική γλώσσα) είχε κατά νουν και άλλο σκοπό, εθνικής σημασίας για τον τότε μαχόμενο ελληνισμό: να προβάλει τον αγώνα του στο εξωτερικό, να ενισχύσει το φιλελληνικό ρεύμα, να αναδείξει τον χαρακτήρα των Ελλήνων, να συμμετάσχει και ο ίδιος (με τα δικά του όπλα) στον Αγώνα. Αν και το πρωτογενές ενδιαφέρον του γι' αυτά οφειλόταν στην ποιητική αξία τους καθ' εαυτήν, η χρονική συγκυρία της εκδόσεώς τους ενείχε πολιτικές σκοπιμότητες, επωφελείς για το ελληνικό έθνος. Είναι, λοιπόν, κοινό και γενικό το εξής χαρακτηριστικό: τα δημοτικά τραγούδια των δύο χωρών συγκεντρώνονται και εκδίδονται (εντός και εκτός της επικράτειάς τους) ως τεκμήρια και μνημεία της εθνικής τους γλώσσας. Άρα, οι λόγιοι προβάλλουν ως εθνική γλώσσα την «ομοιογενή» των δημοτικών τραγουδιών. Ο Διονύσιος Σολωμός είχε επιχειρήσει τον συσχετισμό γλώσσας-ποίησης προ

71. Βλ. βιβλιοκρισία του Δ.Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ για το σχετικό βιβλίο του Παπακόσταν στο Αρχείο του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού 27 (1962), σελ. 396-397 (η θέση της στη ρουμανική δημώδη ποίηση, η ετυμολογία της, ο καθορισμός της προελεύσεως ως μουσικής μορφής, η σχέση της με τη λυρική ποίηση, τη ζωή, το τοπικό περιβάλλον, τα πρόσωπα και τα ιστορικά στοιχεία στα οποία αναφέρεται, κλπ.). Βλ. επίσης ενδεικτικά *Doine, Căntece, Strigături*, Biblioteca pentru toți. Editura de Stat pentru literatură și artă, Βουκουρέστι, χ.χ.: Τ. PAPAHAĞI, *Flori din lirica populară. Doine și strigături*, Βουκουρέστι, 1936.

72. Στο Μ.Γ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ, *Παιδαγωγικά της Λαογραφίας*, Ιωλκός, Αθήνα, 2001, σελ. 46.

Μανόλης Γ. Σέργης

πολλού, προσπαθούσε να απανθίσει από τραγούδια και παροιμίες γλωσσικό υλικό, «εφρόντιζε να συνάξει από τα διάφορα μέρη της Ελλάδας» δημοτικά τραγούδια, «... άρπαζε από το στόμα του λαού το πνεύμα της ζωντανής φωνής, εις εκείνες τες φράσεις, τες οποίες παραβλέπουν όσοι δεν ευτύχησαν να έχουν τούτο το σπανιότατο φυσικό χάρισμα· και τες εβάρφτιζε, ως έλεγε, εις τη διπλή κολυμπήθρα του αισθήματος και της φαντασίας»⁷³.

Ο Vasile Alecsandri ειδικά (1821-1890), εκ μητρός ελληνικής καταγωγής, ο θεωρούμενος (με τον Μιχαί Εμινέσκου, 1850-1889) ως εθνικός ποιητής της Ρουμανίας εκδίδει ρουμανικές παραλογές (Ιάσιο, 1852 και 1853), οι οποίες μεταφράστηκαν στα γαλλικά, τα αγγλικά και τα γερμανικά⁷⁴. Εκτός των λογοτεχνικών περιοδικών που διευθύνει (κορυφαίο το *România Literară*), επισκεπτόμενος τις διάφορες περιοχές της χώρας γνωρίζει εκ του σύνεγγυς τον λαϊκό πολιτισμό, συλλέγει παροιμίες, δημοτικά τραγούδια και άλλο φιλολογικό λαογραφικό υλικό⁷⁵. Είναι ποιητής που μετασχημάτισε τη ρουμανική διάλεκτο της υπαίθρου σε μια εύηχη γλώσσα βασισμένος στα γνήσια ακούσματα της υπαίθρου.

Σε χειρόγραφα του Μιχαί Εμινέσκου (του 1870) έχει βρεθεί μια «Ανθολογία δημοτικής λογοτεχνίας», ο ίδιος μελετά γερμανική Λαογραφία, γράφει ποιήματα εμπνευσμένα από μύθους, παραμύθια και λαϊκές παραδόσεις· θεωρεί τα λαϊκά αυτά είδη απαραίτητα στοιχεία για τη διαμόρφωση της εθνικής ρουμανικής γλώσσας και εναντιώνεται στο «κατεστημένο» των λατινοφρονούντων λογίων και πολιτικών.

Ο γλωσσολόγος, πολιτικός και λογοτέχνης Ιωάννης Ηλιάδης-Ραντουλέσκου (1802-1872, ο θεμελιωτής της ρουμανικής λογοτεχνίας) αξιοποιεί την πλούσια ρουμανική παράδοση και μυθολογία. Το αριστούργημά του *Zburătorul* («Ο πετούμενος») βασίζεται σε

73. Στο ίδιο, σελ. 180-181.

74. Στη Γεννάδειο βιβλιοθήκη εντοπίσαμε τη γαλλική τους μετάφραση (*Balades et chants populaires de la Roumanie [...] recueillis et traduits par V. Alecsandri. Avec une introduction par M.A. Ubicini, Paris, E. Dentu, 1858*). Μαζί με τον G.D. Teodorescu (*Poezii populare române*, Βουκουρέστι 1885) θεωρούνται ίσως οι πρώτοι συλλογείς ρουμανικών δημοτικών ασμάτων.

75. Δ.Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Αι λαογραφικά σπουδαί», ό.π., σελ. 198.

«Παράλληλες πορείες» και «σταθμοί»

παλιό ρουμανικό μύθο⁷⁶, μια από τις καλύτερες συλλογές του Β. Αλεξαντρί τιτλοφορείται *Doine*, έχει δηλαδή τίτλο το όνομα των πλέον αγαπητών παραδοσιακών ασμάτων της χώρας του. Ο πεζογράφος Ίον Κρεάνγκα (1837-1889, ο «Παπαδιαμάντης της Ρουμανίας») δίνει το συμβολικό και παγκόσμιο μήνυμα των διηγήσεών του μεταπλάθοντας και εμπλουτίζοντας βασικούς μύθους της πατρίδας του⁷⁷. Με το *Amintiri din copilărie* («Αναμνήσεις από την παιδική ηλικία») με καθαρότητα και γλαφυρότητα ξαναζωντανεύει στο έργο του — χωρίς εξιδανίκευση — σκηνές από την αυθεντική αγροτική ζωή και τον πλούτο της παράδοσης, μορφές του χωριού, εικόνες από τη σχολική ζωή. Το έργο του αντιπροσωπεύει αυτό που θα ονομάζαμε «λαϊκή αναγέννηση». Γράφει και σπουδαία παραμύθια («Η κατσίκια με τα τρία κατσικάκια», «Η πεθερά με τις τρεις νύφες», «Η ιστορία ενός τεμπέλη»), τα οποία ξεπερνούν την κλασική αντίστιξη «καλό-κακό», απουσιάζει ο νικητής ή ο πρώτος, κυριαρχεί σε αυτά το «μαύρο χιούμορ» και το παράλογο. Ο Ιοάν Σλάβιτσι (1848-1925) ξεκινά την πλούσια συγγραφική του δράση συγγράφοντας παραμύθια από τη λαϊκή παράδοση της Τρανσυλβανίας, των οποίων τους τύπους αλλά και τους μύθους θα μεταπλάσει αργότερα στα διηγήματά του⁷⁸. ο ίδιος φέρνει την κοινωνική ζωή της ιδιαίτερης πατρίδας του Siebenburgen στο Βουκουρέστι, εξιδανικευμένη κάπως, μέσα από τις προσωπικές του αναμνήσεις.

Ο «εκλαογραφισμός» της *Literatura Independentei*
(«λογοτεχνίας της ανεξαρτησίας»)...

Δεν είναι λοιπόν διόλου τυχαίο ότι η περίοδος της πολιτικής και εθνικής αναγέννησης της Ρουμανίας συμπίπτει με την αναγέννηση της λογοτεχνίας της, η οποία συντελείται συμβατικά την περίοδο 1830-1944, τη λεγόμενη νεότερη⁷⁹. Κατά τη διάρκεια του 19ου αι-

76. ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΛΑΛΙΩΤΟΥ, ό.π., σελ. 176-177.

77. Στο ίδιο, σελ. 191.

78. Στο ίδιο, σελ. 200.

79. Προηγούνται η σλαβονική περίοδος (1450-1710), η φαναριωτική (1710-1830). Έπεται η σύγχρονη περίοδος (1944-σήμερα).

Μανόλης Γ. Σέργης

ώνα η Ρουμανία παρασκευάζεται ποικιλοτρόπως, ενισχυόμενη με όλους εκείνους τους μηχανισμούς που θα υποστηρίξουν και θα προάγουν το μεγάλο εθνικό αίτημα, για ελευθερία και κρατική ενότητα. Η Ιστορία θα μπει στον ορίζοντα της λογοτεχνίας για να τεκμηριωθεί η ύπαρξη του ρουμανικού έθνους στο απώτερο παρελθόν.

Λογοτεχνία και ιδεολογία δεν είναι άσχετα φαινόμενα: η λογοτεχνία είναι ιδεολογία, συνδέεται με ζητήματα κοινωνικής εξουσίας⁸⁰. Το τι ήταν ή τι δεν ήταν ρουμανική λογοτεχνία θα καθοριζόταν από ιδεολογικά κριτήρια, αφού στα κείμενά της θα ενσωματώνονταν οι αξίες του ρουμανικού λαού (της υπαίθρου, βλ. αναλυτικά παρακάτω), με αυτά θα σφυρηλατούσαν την εθνική ταυτότητα. Είχε «καθήκον» της να μετασχηματίσει την κοινωνία κατά τα ισχύοντα (επικρατέστερα) ιδεολογικά πρότυπα της κυρίαρχης εθνικής ιδεολογίας· απέκτησε τελικά και εδώ «πολιτική δύναμη»⁸¹.

Η «λογοτεχνία της ανεξαρτησίας» της Ρουμανίας (βιωματικής φύσης, περιέχει έντονη τη βιωμένη εμπειρία των λογοτεχνών και των ποιητών) και η αντίστοιχη ελληνική της ηθογραφίας⁸² εμπε-

80. TERRY EAGLETON, *Εισαγωγή στη θεωρία της Λογοτεχνίας*, εισαγωγή και θεώρηση μετάφρασης Δ. ΤΖΙΟΒΑΣ, Οδυσσεάς, Αθήνα, 1989, σελ. 50.

81. Παράλληλα εκδίδονται περιοδικά και εφημερίδες (*Curierul Romanesc, Albina Romineasca*), εθνικό θέατρο (βλ. αναλυτικότερα παρακάτω), ιδρύονται η *Φιλαρμονική Εταιρεία* από τον Ραντουλέσκου, η *Φιλαρμονική και Θεατρική Εταιρεία* Ιασίου από τον Αλεξαντρί με σκοπό την προαγωγή των μουσικών, θεατρικών και φιλολογικών ενδιαφερόντων του λαού, η προαναφερθείσα *Φιλολογική Εταιρεία Βουκουρεστίου* (η μετέπειτα ρουμανική Ακαδημία), τυπογραφεία, εισάγεται η ρουμανική ιστορία και γλώσσα στα εκπαιδευτικά ιδρύματα (με τις ενέργειες των Γκ. Λάζαρ και Γκ. Ασάκη), κ.ά. Για το θέατρο ειδικότερα βλ. Δ.Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Από την ιστορίαν του νεοελληνικού και ρουμανικού θεάτρου. Συμβολή εις τας περί του Κωνσταντινουπολίτου Κωνσταντίνου Κυριακού Αριστία (1800-1880)», *Αρχείον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού* 17 (1952), σελ. 147-196. Άλλες εργασίες του αείμνηστου Δ.Β. Οικονομίδη για το ρουμανικό θέατρο βλ. σε περίληψη στο ΜΑΝΟΛΗΣ Γ. ΣΕΡΓΗΣ, *Ο καθηγητής Δ.Β. Οικονομίδης και οι ελληνορουμανικές σπουδές*, Ομοσπονδία Ναξιακών Συλλόγων, Αθήνα, 2003, σελ. 41 κ.ε.

82. Βλ. ενδεικτικά γι' αυτή ΜΑΡΙΟ ΒΙΤΤΙ, *Η ιδεολογική λειτουργία της ελληνικής ηθογραφίας*, Αθήνα, 1974· ΑΛΕΞΗΣ ΖΗΡΑΣ, «Ηθογραφίας εγκώμιον ή ηθογραφίας καταδίκη; Ιστορικά ενός αμφιλεγόμενου είδους και ενός πολυπαθούς όρου», *Νέα Εστία* 1730 (2001), σελ. 89-102· ΕΛΕΝΗ ΠΟΛΙΤΟΥ-ΜΑΡΜΑΡΙΝΟΥ, «Το περιοδικό Εστία (1876-1895) και το διήγημα. Μια αντίθεση και μια θέ-

«Παράλληλες πορείες» και «σταθμοί»

ριέχουν πλήθος στοιχείων για τα ήθη, τις συμπεριφορές, τις νοοτροπίες και τις εκδηλώσεις των δύο λαών κατά τη δεδομένη εποχή και την ιστορική συγκυρία στην οποία αναφέρονται. Όντως, σημειώθηκε «εκλαογραφισμός» της λογοτεχνίας και στις δύο χώρες⁸³, γι' αυτό τα λογοτεχνικά δημιουργήματά τους αποτελούν ενδιαφέρουσες πηγές αντλήσεως πολύτιμων πληροφοριών⁸⁴ για πολλούς κλάδους των επιστημών (Κοινωνιολογία⁸⁵, Κοινωνική Ανθρωπολογία⁸⁶, κ.ά.), με τις αντίστοιχες επιμέρους θεωρήσεις. Ειδικότερα, επισημαίνουμε τις (πολυσυζητημένες στον χώρο της Κοινωνικής Λαογραφίας) σχέσεις της με τη Λογοτεχνία⁸⁷.

ση», Παρουσία 3 (1985), σελ. 132-152· Η ΙΔΙΑ, «Ηθογραφία», Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα, τόμ. 26, 1984, σελ. 219-221.

83. ΑΛΚΗ ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ-ΝΕΣΤΟΡΟΣ, *ό.π.*, σελ. 84.

84. Βλ. για παράδειγμα Ο. DUCROT - Τ. TODOROV, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Seuil, Paris, 1972, σελ. 375-382.

85. R. ESCARPIT, *Κοινωνιολογία της λογοτεχνίας*, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 1979· L. GOLDMANN, *Για μια κοινωνιολογία του μυθιστορήματος*, Πλέθρον, Αθήνα, 1979· Τ. EAGLETON, *Εισαγωγή*, *ό.π.*· J. HALL, *Κοινωνιολογία της λογοτεχνίας*, Gutenberg, Αθήνα, 1990, κ.ά.

86. Ενδεικτικά, βλ. το αφιέρωμα του περιοδικού *L'Homme* 112-113, XXIX (3-4) του 1989.

87. Βλ. ενδεικτικά Δ.Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Φιλολογία και Λαογραφία», εφημερίδα *Εστία*, 25 Νοεμβρίου - 3 Δεκεμβρίου 1996· Κ. ΡΩΜΑΙΟΣ, «Λαογραφία και Σικελιανός», *Νέα Εστία* 52 (1952), σελ. 137-175· Μ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ, «Λαογραφία και φιλολογία. Η συμβολή της πρώτης στις λογοτεχνικές αναλύσεις της δεύτερης. Το παράδειγμα του Σολωμού», στο *Παιδαγωγικά της λαογραφίας*, *ό.π.*, σελ. 180-194 και 143 κ.ε. την ενότητα έξι εργασιών του με τον τίτλο *Λαϊκή παράδοση και ερμηνεία λογοτεχνικών κειμένων*· Ο ΙΔΙΟΣ, «Λαογραφία και λογοτεχνία», ανάπτυπο από το περιοδικό *Φιλολογικά* (1982), Γιάννινα· Ο ΙΔΙΟΣ, «Η Λαογραφία, η ηθογραφία και ο Γεώργιος Δροσίνης», *Λαογραφία* 39 (2003), σελ. 161-163· Μ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Λόγια ποίηση και δημοτικές πηγές έμπνευσης: η περίπτωση της Λιλής Πατριχίου», στο *Μικρά λαογραφικά*, Παπαζήσης, 2000, σελ. 340-347· Ο ΙΔΙΟΣ, «Λαϊκή και λαϊκότεροπνη αφηγηματικότητα», στο *Λαογραφικά εφημερα. Μικρά κείμενα για την ελληνική Λαογραφία*, Τυπωθήτω-Γ. Δάρδανος, Αθήνα, 2001, σελ. 111-114· ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΑΝΔΡΕΑΔΑΚΗ - ΑΝΝΑ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ, «Ανθρωπολογία και λογοτεχνία. Το παράδειγμα της "Φόνισσας" του Παπαδιαμάντη», *Εθνολογία* 6-7 (2000), σελ. 443 κ.ε.· ΕΠ. ΜΠΑΛΟΥΜΗΣ, *Η λειτουργία του λαογραφικού στοιχείου στο έργο του Καραβίτσα*, διδακτορική διατριβή, Εκπαιδευτήρια Κωστέα-Γείτονα, Αθήνα, 1984· Μ. ΣΕΡΓΗΣ, «Από τη λαϊκή στη λογοτεχνική αυτοβιογραφία: Η περίπτωση του

Μανόλης Γ. Σέργης

Και στη Ρουμανία του 19ου αιώνα το αγροτοαστικό δίπολο⁸⁸ λειτουργεί σε όλες τις μορφές τέχνης. Λογοτεχνία, ποίηση και θέατρο στρέφονται για να αντλήσουν υλικό στην αγροτική θεματογραφία, που είναι πολυποίκιλη (ενδυμασία, χορός, τραγούδι, έθιμα, ήθη, αρχιτεκτονική, κλπ.). Στη λογοτεχνία που αναλύουμε η αστικοποίηση καταγγέλλεται ως ταυτόσημη με την απώλεια της εθνικότητας. Το χωριό και οι ιστορίες του παραπέμπουν στο εξωτικό, το ειδυλλιακό, «μια δόση του ποιμενικού αρκαδισμού της Αναγέννησης»⁸⁹, χρωματισμένες με την ιδέα της φύσης του Ρουσσώ, από τη νοσταλγία και την ενοχή για τον χαμένο παράδεισο των παιδικών χρόνων ή της παιδικής ηλικίας της πατρίδας. Ο κόσμος του χωριού εξιδανικεύεται, η πόλη και ο αστικός τρόπος ζωής με τη σχετικότητά τους αμφισβητούνται και καταπολεμούνται.

Το πρώτο διήγημα του Ιοάν Σλάβιτσι (Ο παπα-Τάντα, 1874) αναφέρεται σε έναν φτωχό ιερέα, πραγματικό χριστιανό, που λυτρώνει τους συγχωριανούς του από την υλική μιζέρια. Κεντρικό θέμα στα διηγήματά του είναι ο περιρρέων κόσμος του χωριού, εξιδανικευμένος μερικές φορές, ηθικά τέλειος (βλ. για παράδειγμα στο διήγημα *Budulea Taichii*, 1880). Η κενή ζωή της πόλης οδηγεί έναν νεαρό πίσω στον γενέθλιό του τόπο, από όπου είχε φύγει προς αναζήτηση καλύτερης τύχης. Εκεί, στο χωριό του, φαίνεται χρήσιμος στους συγχωριανούς του. Άλλα αξιοσημείωτα διηγήματά του είναι «Ο σταυρός στο χωριό» και «Ο κουτσομπόλης του χωριού». Στα έργα του οι κοινωνικές αντιθέσεις και συγκρούσεις ξεπερνιούνται συνήθως, αλλά υπάρχουν και διηγήματα με τραγική κατάληξη: άλλοτε πάλι ο ποιητικός ρεαλισμός είναι παρών (βλ. το μυθιστόρημά του *Mara*, 1894), όταν οι αδυσώπητες και ανυπέρβλητες

“Γερνάω επιτυχώς” του Γ. Σκαμπαρδώνη (Συμβολή στις σχέσεις της λαογραφίας με τη λογοτεχνία και την ιστορία)», στο ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΒΕΪΚΟΥ (επιμ.), *Λαογραφία και ιστορία, Σεμινάριο 29, Ελληνικά Γράμματα*, Αθήνα, 2003, σελ. 128-144· Γ. ΘΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ο Νίκος Γκάτσος και η ελληνική λαϊκή παράδοση. Ερμηνευτική μελέτη*, Αθήνα, 2008.

88. Βλ. την εργασία μου για τον Στίλπωνα Κυριακίδη στον παρόντα τόμο, τις υποσημ. 93 και 94.

89. ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ, *Η ιδέα του εθνικού θεάτρου στα Βαλκάνια του 19ου αιώνα. Ιστορική τραγωδία και κοινωνιοκριτική κωμωδία στις εθνικές λογοτεχνίες της νοτιοανατολικής Ευρώπης*, Πλέθρον, Αθήνα, 1993, σελ. 195.

«Παράλληλες πορείες» και «σταθμοί»

κοινωνικές αντιθέσεις και οι ταξικές διαφορές υπερισχύσουν του αισθήματος. Ο Duiliu Zamfirescu (1858-1922), οπαδός του Τολστόι, είναι ο χρονικογράφος της αποτελεσματικής αριστοκρατίας.

Στις αρχές του 20ού αιώνα το «συντηρητικό» περιοδικό *Sămănaătorul* (βλ. παρακάτω περισσότερα γι' αυτό) θα κάνει κεντρικό ιδεολογικό του άξονα την αντίθεση χωριού-πόλης. Η δεύτερη, ο καταστροφέας του πρώτου, γίνεται και πάλι αντιληπτή ως χώρος πνευματικής και σωματικής εξόντωσης, ακολασίας, διαφθοράς.

... της ποίησης

Ο Ραντουλέσκου επηρεασμένος από τη ρομαντική ευρωπαϊκή ποίηση των Ουγκώ και Λαμαρτίνου (εκτός του έντονου ανθρωπισμού που τη διακρίνει) συνενώνει και συνδέει την αρχαία ιστορία της Ρουμανίας (της Δακίας) με την αναγεννώμενη σύγχρονη πατρίδα του (*Dacia și Romania*). Ο Β. Αλεξαντρί, χωρίς να μείνει ανεπηρέαστος και αυτός από τη ρομαντική ποίηση (τα καλύτερα ρομαντικά δημιουργήματά του είναι αναμφισβήτητα τα *Baba Cloanța*, *Strunga* και *Doine*) είναι ο επαναστάτης ποιητής, ο «Ρήγας της Ρουμανίας», οι στίχοι του φλογίζουν το 1848 τους επαναστατημένους συμπατριώτες του (τότε γράφει το *Deșteptarea României*, «Η αφύπνιση της Ρουμανίας»), είναι ο πρωτεργάτης της «ποίησης της Ανεξαρτησίας». Φλογερός αγωνιστής, εξορίζεται καταρχάς, αυτοεξορίζεται αργότερα στο Παρίσι για την επαναστατική του δράση. Το 1877 κατά τη διάρκεια του ρωσοτουρκικού πολέμου (ο ενωμένος με τους Ρώσους ρουμανικός στρατός συμβάλλει αποφασιστικά στη νίκη των Ρώσων) εμπνέεται για μια νέα σειρά επικών συνθέσεων και για το ιστορικό δράμα *Despot Vodă* («Δεσπότης Βόδας») που «ανέβηκε» στο Βουκουρέστι δυο χρόνια αργότερα⁹⁰. Μαζί με άλλους επαναστάτες Ρουμάνους μετά το 1848 θα δημοσιεύσει τη λαϊκής ποίησης συλλογή του *Românii și poezia lor* («Οι Ρουμάνοι και η ποίησή τους»). Ο Κ. Νεγκρούτσι επηρεασμένος από τον ευρωπαϊκό και τον ρωσικό ρομαντισμό (από τον Ουγκώ και κυρίως τον Πούσκιν μεταφράζει πολλά έργα), γράφει

90. ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΛΑΛΙΩΤΟΥ, *ό.π.*, σελ. 182-183.

Μανόλης Γ. Σέργης

πρωτότυπα ποιήματα εθνικοπατριωτικού περιεχομένου, όπως το *Aprodul Purice, anecdot istoric* («Ιστορικά ανέκδοτα», το 1837), το οποίο αφιερώνει στον εθνικό ήρωα της Ρουμανίας Στέφανο τον Μεγάλο. Τα ελληνικά δημοτικά τραγούδια (κατά τον Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο) γεννήθηκαν αμέσως μετά την απώλεια της εθνικής ελευθερίας, μετά την άλωση της Πόλης του 1453, γεννήθηκαν για να προετοιμάσουν την ανάκτησή της, είχαν (κατ' αυτόν) αντιστασιακή διάσταση. Γράφει το 1852 για το 1453: «Το γένος αιχμαλωτίζεται, το έθνος μένει όρθιον. Έκτοτε το σπαθί και το τραγούδι είναι οι δύο του αχώριστοι σύντροφοι...»⁹¹. Η υποταγή της λογικής και της επιστήμης στις εθνικές σκοπιμότητες...

Όμως οι δύσκολες κοινωνικές συνθήκες στη Ρουμανία (στα τέλη του 19ου αιώνα) στρέφουν την ποίηση προς τον πεσιμισμό, προς εκείνη τη μορφή ρομαντισμού που αντιπροσωπεύει την παρακμιακή πλευρά της. Ο αντιπροσωπευτικότερος εκπρόσωπος αυτής της τάσης είναι ο Alexandru Vlahuță (Βλαχούτσα, 1859-1919). Η ποίησή του είναι μεν κοινωνική, αλλά με χαρακτηριστικά της την απογοήτευση και την απαισιοδοξία⁹². Στον νεορομαντισμό των αρχών του 20ού αιώνα εντάσσεται, για παράδειγμα, και η ποίηση του Στέφαν Οκταβιάν Ιωσήφ (1872-1913). Κατ' αυτόν, το χωριό των προγόνων και ο λαός του είναι η έκφραση της αγνότητας, και όλα τα σχετικά που έχουμε προαναφέρει. Ο ποιητής είναι Τρανσυλβανός και η λογοτεχνική ζωή της πατρίδας του είναι σε άνθηση (νέα περιοδικά, νέοι λογοτέχνες και ποιητές), αλλά προσκολλημένη προς τον «ιδανικό» πολιτισμό του χωριού. Θαυμάζει τους κλασικούς του έθνους του, επιμένει στο παραδοσιακό στυλ της, καταδικάζει κάθε τι νεωτερικό στην ποίηση, η δική του εντάσσεται σίγουρα στο παρωχημένο λυρικό τοπίο του 1890-1900. Γράφει ιστορική ποίηση, κάποια έργα του είναι επηρεασμένα από τη λαογραφία, με κυρίαρχο στοιχείο τον λυρισμό της αναπόλησης του χαμένου παρελθόντος: *Διότι, κοίτα, εκείνοι οι καιροί / ας ήταν αβά-*

91. ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΖΑΜΠΕΛΙΟΣ, *Άσματα δημοτικά της Ελλάδος*, Κέρκυρα, 1852, σελ. 6.

92. Με την εμφάνιση των Al. Macedonski (1854-1920) και D. Zamfirescu (στις αρχές του 20ού αιώνα) κλείνει ο κύκλος των λογοτεχνών της παραπάνω «σχολής», αφού οι δύο προαναφερθέντες είναι οι εισηγητές του κινήματος του Συμβολισμού και του Παρνασσισμού στη Ρουμανία.

«Παράλληλες πορείες» και «σταθμοί»

στακτοι και δύσκολοι, / αλλά δίκαιες καρδιές, πιστές, / καλό κρασί και όμορφα τραγούδια/ υπήρχαν τους καιρούς εκείνους... Σήμερα κοιτώ με απορία ανηψιέ: / πως όλα έχουν αλλάξει, όλα!⁹³ Ο Hoinar («Περιπλανώμενος») του Ιωσήφ μαρτυρεί την κόπωση των αστών, την επιθυμία τους να αναγεννηθούν στην ησυχία του «αρχοντικού χωριού», στον τόπο της ψυχικής γαλήνης, της ψυχικής υγείας, της κοινωνικής ειρήνης, αυτής που διαταράσσουν οι ξένοι και ο,τιδήποτε σχετίζεται με τους ιδεολογικούς και αισθητικούς «νεωτερισμούς». Κυριαρχεί λοιπόν η στροφή προς την ποιητική περιγραφή του λαού της υπαίθρου, αλλά είτε ως κόσμου του ρομαντικού παρελθόντος, είτε ως κοινωνικής τάξης που γίνεται αντικείμενο πολιτικής και κοινωνικής εκμετάλλευσης.

Η λογοτεχνική ζωή στις αρχές του 20ού αιώνα συνταράσσεται περισσότερο. Αντιπαλεύουν δύο πολιτικο-ιδεολογικές (και αισθητικές) τάσεις, αφού οι φορείς τους υιοθετούν αντίθετες απόψεις έναντι του αγροτικού ζητήματος, αλλά και του ευρωπαϊκού (ή μη) προσανατολισμού της χώρας.

Η μια τάση είναι ο (μόλις προαναφερθείς) ιδεολογικός και αισθητικός κόσμος των *Alexandru Vlahuță*, *Στέφαν Οκταβιάν Ιωσήφ*, των συνοδοιπόρων τους και των αντίστοιχων περιοδικών τους. Τέτοια, παραδείγματα χάριν, ήταν τα *Vatra* (Εστία), *Vieața* (Ζωή), *Curierul Literar* (Λογοτεχνικός Αγγελιοφόρος), *Minerva* (Αθηνά), αλλά κυρίως ο *Sămănătorul* (Ο Σπορέυς, 1901) και όσα άλλα μικρότερης εμβέλειας συνέχισαν την κληρονομιά του, όπως, το *Viața Românească* (Ρουμανικός Βίος, 1906). Είναι «λαϊκιστικά» έντυπα. Το *Vatra*, φερ' ειπείν⁹⁴, καλεί τους συγγραφείς να παράγουν μια λογοτεχνία «σύμφωνη με τις απαιτήσεις του λαού», η οποία να εκφράζει «τον τρόπο που ο λαός βλέπει και νιώθει τα πράγματα»⁹⁵. Ο *Sămănătorul* απευθύνεται στους δασκάλους, τους «αποστόλους» και «σπορείς» ευγενών ιδεών, και τους προτρέπει να συνεισφέρουν στην ανύψωση του πνευματικού επιπέ-

93. ΤΣΙΠΡΙΑΝ ΛΟΥΚΡΕΤΣΙΟΥΣ ΣΟΥΤΣΙΟΥ, *Η ρουμανική Λογοτεχνία στο τέλος του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού. Στέφαν Οκταβιάν Ιωσήφ*, Αντώνης Σταμούλης, Θεσσαλονίκη, 2005, Α 60-61.

94. Κυκλοφορούσαν από το 1884, υπό την εποπτεία του Καρατζιάλε και του Κοσμπούκ.

95. ΤΣΙΠΡΙΑΝ ΛΟΥΚΡΕΤΣΙΟΥΣ ΣΟΥΤΣΙΟΥ, *ό.π.*, Α 19.

Μανόλης Γ. Σέργης

δου των χωρικών. Σε άρθρο του περιοδικού με την υπογραφή του Βλαχούτσα υπογραμμίζονται τα εξής: «... Βιβλία για τον λαό! Εκεί βρίσκεται μια μεγάλη ψυχή που ζητά φως. Εκεί βρίσκονται οι κρυμμένες ιδιοφυΐες, έτοιμες να εκραγούν, σαν την πηγή που περιμένει στον βράχο το χτύπημα της ράβδου του Μωϋσή. Εκεί βρίσκεται η δύναμη και το μέλλον μας⁹⁶.» Γι' αυτό οι λογοτέχνες οφείλουν να «κατέβουν στον λαό», αφού σε αυτόν θα βρουν για να περιγράψουν «... εικόνες από το παρελθόν, γενναία γεγονότα, κατορθώματα από εκείνα που σου υψώνουν την ψυχή, σκηνές από τη ζωή του χωριού, υγιή παραδείγματα και διδάγματα, που να δίνονται σε ελκυστική μορφή, η θεϊκή δύναμη ενός ιδανικού δημάρχου, ενός γαιοκτήμονα, ενός ιερέα, ενός δασκάλου [...], έτσι ώστε ο αναγνώστης να αισθάνεται συγκίνηση, σαν να βρίσκεται μπροστά σε πράγματα που έβλεπε πάντοτε και να αποκτήσει την προτροπή να φέρει και αυτός το δικό του μερίδιο καλосύνης σε αυτόν τον κόσμο, να γίνει και αυτός χρήσιμος σε κάτι για τη χώρα και το έθνος του...»⁹⁷.

Την άλλη τάση εκπροσωπεί ο George Coșbuc (1866-1918), ο οποίος επαναφέρει τη ρουμανική αγροτική ζωή στο προσκήνιο της ποίησης, μετά την «πεσιμιστική παρένθεση», σε μια άλλη διάστασή της όμως. Θεωρώ ότι ο G. Coșbuc (εν αντιθέσει με τους συγχαιριανούς του συντηρητικούς ποιητές, οι οποίοι ουδέποτε συνέλαβαν τον λαό της υπαίθρου ως κοινωνική τάξη που διεκδικεί το δικαίωμα να διαδραματίσει τον δικό της ρόλο στο κοινωνικό και πολιτικό γίγνεσθαι) είναι ο πρώτος μεγάλος τρανσυλβανός ποιητής, ο οποίος εικονογραφεί στα βουκολικά του ποιήματα την αγροτική ζωή «με μια ηθική και διδακτική πρόταση» που γιγαντώνει την εθνική και την ταξική συνείδηση του λαού⁹⁸. Είναι, δηλαδή, φιλόσοφος-

96. Στο ίδιο, Α 41.

97. Στο ίδιο, Α 41.

98. Ταυτόχρονα όμως στο τέλος του 19ου αιώνα (περίοδο κοινωνικών διεργασιών και αναταραχών) το ενδιαφέρον για τα κοινωνικά ζητήματα αυξάνεται (οι εξεγέρσεις των αγροτών συντηρούσαν το ενδιαφέρον της κοινωνίας για το αγροτικό ζήτημα), η εθνική συνείδηση τονώνεται, η πολιτική εισδύει στην τέχνη, η ανάγκη για τον καθορισμό της εθνικής ταυτότητας και της μελλοντικής του έθνους πορείας ενδυναμώνεται. Το 1881 εκδίδεται η εφημερίδα *Contemporanul* («Ο Σύγχρονος») του σοσιαλιστή C. Dobrogeanu-Gherea (1855-

«Παράλληλες πορείες» και «σταθμοί»

ποιητής με μια παγκόσμια συνειδητότητα. Παραδόσεις της Τρανσυλβανίας σχετικές με τον γάμο ενσωματώνονται στο θαυμάσιο έργο του *Nunta Zamfirei* («Ο γάμος της Ζαμφίρα»), έθιμα της κηδείας στο έργο του *Moartea lui Fulger* («Ο θάνατος της αστραπής»). Παράλληλα, κάποια ηρωικά του τραγούδια με τα οποία υμνεί τους ήρωες του πολέμου του 1877 (*Cântece de vitejie*, «Ηρωικά τραγούδια», 1904) «καταπίπτουν» και γίνονται λαϊκά άσματα των αγροτών, στην πάλη τους για κοινωνική δικαιοσύνη.

Αντιθέτως προς τα μόλις παραπάνω αναφερθέντα περιοδικά, το *Literatorul* (Ο Λογοτέχνης) του Al. Macedonski⁹⁹ προσανατο-

1920). Ο τίτλος της αφ' εαυτού αποδεικνύει τον ιδεολογικό της προσανατολισμό: αναδεικνύει πολλούς ποιητές, πεζογράφους, πολιτικούς, το έργο των οποίων υπηρετεί τις λαϊκές μάξες, συνδυάζοντας νατουραλισμό και ρεαλισμό, ενώ στο ιδεολογικό πεδίο εκφράζει τις εκσυγχρονιστικές κοινωνικές ιδέες. Βασική της θέση είναι ότι η λογοτεχνία πρέπει να υπηρετεί την κοινωνία. Ο κύκλος της εφημερίδας, εκτός των άλλων δημιουργών, ανέδειξε τον «αριστερό» πολιτικό και μεταφραστή των έργων του Μαρξ στη Ρουμανία Anton Bacalbasa (1865-1899), τον Dumitru Neculujă (1859-1908), τον πρώτο προλετάριο ρουμάνο ποιητή, και την πρώτη πεζογράφο Sofia Nădejde (1856-1944), η οποία προωθεί στο έργο της τις φεμινιστικές ιδέες και καταγγέλλει την εκμετάλλευση των λαϊκών τάξεων. Το 1893 κάνει την εμφάνισή του στη Ρουμανία (ex Ρωσίας ορμώμενο, *narodnicism* εκεί) το ρεύμα του λαϊκισμού (*poporanism*), με ηγέτη τον Constantin Stere, σφοδρό επικριτή του ισχύοντος κοινωνικού και πολιτικού *status quo*. Σε άρθρο-μანიφέστο του ο Στέρε προσδιορίζει το ιδεολογικό στίγμα του ρεύματος του, το οποίο ως λαϊκιστικό, χαρακτηρίζεται από τις διαρκείς «εκκλήσεις του προς τον λαό»: την απεριόριστη αγάπη του γι' αυτόν, την προάσπιση των συμφερόντων του, αλλά και την ανύψωσή του σε ευσυνείδητο και ανεξάρτητο κοινωνικό παράγοντα, ειδικότερα μετά την αγροτική εξέγερση του 1907, όταν διακηρύττει πλέον εντονότερα ότι ο αγροτικός κόσμος αποτελεί μια ξεχωριστή κοινωνική τάξη. Θα μπορούσαμε λοιπόν να το δούμε το ρεύμα αυτό ως έναν τρόπο πολιτικής ενεργοποίησης ή ένταξης των ρουμανικών αγροτικών μαζών στην πολιτική αρένα, το οποίο, αν και κατά το ξεκίνημά του εκδηλώθηκε περισσότερο στο πολιτιστικό πεδίο, μετατράπηκε τελικά σε επαναστατικό, τάχθηκε υπέρ της κατάργησης της ιδιοκτησίας των γαιοκτημόνων και ενάντια σε όσους τις υπεστήριζαν.

99. Ποιητής, πεζογράφος και θεατρικός συγγραφέας, είναι ο εισηγητής του συμβολισμού στη Ρουμανία. Μετά το 1904 την ιδέα του γαλλικού συμβολισμού υποστηρίζει με θέρμη και ο Ντενσουσιάνου, αφού τον θεωρεί «ιδιόμορφον δημιουργία του λατινικού πνεύματος» και αφορμή για την ανανέωση του ρουμανικού λυρισμού, βλ. Δ.Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Ο Ρουμάνος λαογράφος Ovid Densusia-

Μανόλης Γ. Σέργης

λίζεται προς την ανανέωση της ρουμανικής λογοτεχνίας, προς τη μοντέρνα όψη της, με την (μηχανική, έστω, όπως εξελίχθηκε) αφομοίωση των εκφραστικών και θεματικών πεδίων της παγκόσμιας τέχνης¹⁰⁰. Εκφράζει και αντιπροσωπεύει τη θεματολογική και εκφραστική ανανέωση, τον κοσμοπολιτισμό, τη ρεαλιστική και ανθρωπιστική λογοτεχνία, τον συγχρονισμό της με το ευρωπαϊκό καλλιτεχνικό κίνημα. Από το 1900 κ.ε. έχει στις τάξεις του φιλόλογους, φιλοσόφους, ψυχολόγους, λαογράφους, οικονομολόγους, κ.ά. Παράλληλα, ως εκφραστές της καλλιτεχνικής αναζωογόνησης εμφανίστηκαν αρκετά περιοδικά για την ποίηση, όπως το *Viaa socială* (Κοινωνική Ζωή), *Linia Dreaptă* (Η Ευθεία Γραμμή), το *Vieața Nouă* (Νέα Ζωή), στις σελίδες των οποίων δημοσιεύονται σημαντικές μελέτες, θέματα ιστορίας της Λογοτεχνίας, φιλοσοφίας, γλωσσολογίας, κοινωνιολογίας, πολιτικής οικονομίας, λαογραφίας. Ο Ντενσουσιάνου, για παράδειγμα, δημοσιεύει σε αυτό έξοχα λαογραφικά άρθρα. Το περιοδικό *Curentul Nou* (Νέο Ρεύμα, 1905) αντιδρά με αιτιολογικά κοινωνικής ηθικής κατά του *Sămănătorul*, του οποίου την προσπάθεια να ανανεώσει τη ρουμανική λογοτεχνία τη θεωρεί αποτυχημένη («το φάρμακο ήταν χειρότερο από την ίδια την αρρώστια»). Το *Vieața Literară* στρέφεται κατά πάντων (*Sămănătorul*, *Junimea*, μοντερνισμού), ενισχύει την εικόνα του παλιού αγρότη, υπολείμματος «των καιρών του Μεγάλου Στεφάνου και του Μιχαήλ του Γενναίου»¹⁰¹.

... των κοινωνιοκριτικών κωμωδιών

Οι κοινωνιοκριτικές κωμωδίες του 19ου αιώνα στην Ελλάδα και στη Ρουμανία (αλλά και σε όλες τις χώρες της νοτιοανατολικής Ευρώπης), εν αντιθέσει προς την ιστορική-πατριωτική τραγωδία, δεν αποτελούν «ιδεολογικό αποκούμπι» της κρατικής κυρίαρχης ιδεολογίας, βρίσκονται «απέναντί» της, ασκούν κριτική, με τον ίδιο

nu (1873-1938) και η Σχολή του», *Αρχείον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού* 27 (1962), σελ. 389.

100. ΤΣΙΠΡΙΑΝ ΛΟΥΚΡΕΤΣΙΟΥΣ ΣΟΥΤΣΙΟΥ, ό.π., Α 35.

101. Στο ίδιο, Α 75.

«Παράλληλες πορείες» και «σταθμοί»

πάντως υπέρτερο στόχο: την ανόρθωση του κράτους στο εσωτερικό του, την οποία εκλαμβάνουν ως προϋπόθεση για τη γενικότερη προκοπή του. (Όλες οι εθνικές δραματοουργίες της Βαλκανικής είχαν ως εθνικό-ιδεολογικό στόχο, ως πατριωτική αποστολή, την τόνωση της εθνικής ιδιοσυγκρασίας, την ενίσχυση της εθνικής ταυτότητας). Οι συγγραφείς τους πίστευαν πως η δημοσιοποίηση των λαογραφικών στοιχείων στο θέατρο θα συνέβαλε στην ενίσχυση των εθνικών μύθων. Σημείο αναφοράς τους αποτελεί τις περισσότερες φορές η «κωμωδία ηθών και χαρακτήρων» του Μολιέρου και του Γκολντόνι, η διδακτική εκδοχή του Διαφωτισμού και η γερμανική δραματοουργία του Διαφωτισμού¹⁰². Οι σκηνικοί τύποι που επικρατούν είναι ο επηρμένος μικροαστός και η «μαντάμ-Σουσού» γυναίκα του, ο τυχοδιώκτης, ο αριβίστας της πολιτικής, όλα τα στοιχεία δηλαδή μιας κοινωνίας που βρίσκεται σε φάση μετάβασης. Η ρουμανική κοινωνιοκριτική κωμωδία είναι συνδυασμένη με τη θεατρική παραγωγή δύο κυρίως προσώπων, του Ion Luca Caragiale και του Vasile Alecsandri.

Ο Alecsandri καυτηριάζει τη μανία των συγκαίριανών του για το «μοντέρνο» με τη φαρσειδή κωμωδία ηθών *Iorgu de la Sadagura sau nepotu-i salba dracului* («Ο Γιώργος από τη Sadagura ή Ο ανηψιός είναι το περιδέραιο του διαβόλου»). Θέμα της είναι η επιστροφή στη χώρα ενός νέου που σπουδάζει στο εξωτερικό, παραστάθηκε δε με μεγάλη επιτυχία το 1845 στο ρουμανικό εθνικό θέατρο· διακωμωδεί επίσης τον επαρχιωτισμό που μεταφέρεται στην πρωτεύουσα, τη νόθα αστικοποίηση (με την κωμωδία του *Coana Chirița în Iași*, «Η κυρία Κυρίτσα στο Ιάσιο»), τον νεοπλουτισμό (με την ωριμότερη ίσως κωμωδία του *Boieri și ciocoi*, «Βογιάροι και νεόπλουτοι», 1862), κλπ.

Στην κριτική των αστικών (κυρίως) ηθών εμβάθυνε περισσότερο ο Caragiale (1852-1912), ο πρώτος θεατρικός συγγραφέας που διατυπώνει συγκροτημένη θεωρία για τη ρουμανική υποκριτική, ο πρώτος σατιρικός δημιουργός. Οι θεατρικές καρικατούρες του έχουν «δαιμονικά και γκροτέσκα χαρακτηριστικά, η πλοκή της ίντριγκας του “καλοφτιαγμένου” γαλλικού έργου του σαλονιού παραμορφώνεται παράλογα σε τέτοιο βαθμό, που ο Caragiale θεωρείται πρό-

102. Πρβλ. БАЛТЕР ПОУХНЕР, *Η ιδέα του εθνικού θεάτρου*, ό.π., σελ. 165.

Μανόλης Γ. Σέργης

δρομος του θεάτρου του παραλόγου»¹⁰³. Με τον ασυνήθη τρόπο γραφής του, το ειρωνικό ύφος της, τους χαρακτηριστικούς τύπους που δημιουργεί μπορεί να συγκριθεί με μεγάλους ευρωπαίους δημιουργούς.

Η σατιρική παράδοση της Ρουμανίας έχει την αρχή της στον Caragiale. Με τον ειρωνικό και χιουμοριστικό του διάλογο περιγράφει τον μικροαστικό τρόπο ζωής του Βουκουρεστίου, αυτόν που ακολουθεί υπό την επίδραση της Δύσης η ντόπια αριστοκρατία, στην προσπάθειά της να προσαρμοστεί στον γενικότερο (ψευδο)εξευρωπαϊσμό των βαλκανικών χωρών αυτή την περίοδο (πρβλ. την «πολιτισμική καλή θέληση» του Μπουρντιέ¹⁰⁴). Στην κωμωδία του *O noapte furtunoasă* («Φουρτουνιασμένη Νύχτα», 1879) σατιρίζει τον Τύπο, την κατάχρηση της γλώσσας, τον φευτοφιλελευθερισμό των αστών· στην κωμική φάρσα *Conul Leonida față cu reacțiunea* («Ο κυρ-Λεωνίδα μπροστά στην αντίδραση», 1880) τη συμβατική συμβίωση των συζύγων, τον αφελή θαυμασμό της γυναίκας για τη δήθεν πολιτική μόρφωση του συζύγου της, ο οποίος της εκθέτει ανεπεξέργαστες ιδέες περί δημοκρατίας και επανάστασης· το μεταφρασμένο στην Ελλάδα έργο του *O scrisoare pierdută* («Ένα χαμένο γράμμα», 1884) βασίζεται σε κωμικές καταστάσεις μιας προεκλογικής περιόδου και αποδίδει ανάγλυφα το κοινοβουλευτικό κλίμα της τότε ρουμανικής κοινωνίας και των πολιτικών της συμπεριφορών. Το αποκορύφωμα όμως της σάτιράς του είναι οι «Στιγμές», αδρά στην περιγραφή τους «σκίτσα» από τον κόσμο των αστών του Βουκουρεστίου, έναν κόσμο γκροτέσκο, κωμικό και συνάμα εφιαλτικό, που θυμίζει Κάφκα¹⁰⁵.

Την ψυχοπαθολογική ανάλυση ενός φόνου στην επαρχία δίνει στο δράμα του *Năpasta* («Η συκοφαντία», 1890), μεταφρασμένο στα ελληνικά¹⁰⁶. Πρόκειται για ένα δίπρακτο δράμα εκδίκησης μιας

103. Στο ίδιο, σελ. 181.

104. Στο βιβλίο του Η διάκριση. Κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης, μετάφραση ΚΙΚΗ ΚΑΥΑΜΠΕΛΗ, Πατάκης, Αθήνα, 2002, στο ευρετήριο, στο ίδιο λήμμα.

105. Βλ. αναλυτικά στο ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ, Η ιδέα του εθνικού θεάτρου, ό.π., σελ. 185.

106. Με τον τίτλο «Η συμφορά», από τον ΤΑΚΗ ΔΡΑΓΩΝΑ (εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα 1989).

«Παράλληλες πορείες» και «σταθμοί»

«δαιμονικής» γυναίκας που παντρεύεται τον δολοφόνο του άνδρα της για να τον οδηγήσει στη δίκαιη τιμωρία¹⁰⁷. Οι άθλιες συνθήκες ζωής των αγροτών περιγράφονται στο έργο του *Din prima-vera pina-n toamna* («Από την άνοιξη μέχρι το φθινόπωρο»), έργο που προκάλεσε αναστάτωση στους πολιτικούς κύκλους του Βουκουρεστίου για τη στάση του συγγραφέα του έναντι των επαναστατημένων αγροτών¹⁰⁸.

Ο Κ. Νεγκρούτσι παρουσιάζει θεατρικά τον ηθικά απρόσβλητο κόσμο της επαρχίας στο έργο του *Doi țărani și cincî cărlani* («Δuo χωρικοί και πέντε αστοί», 1849), τον ίδιο δρόμο θα βαδίσουν στη στροφή του 20ού αιώνα οι «νεορομαντικοί» Οκταβιάν Ιωσήφ και Δημήτριο Άνγκελ (1872-1914)¹⁰⁹.

Στην Ελλάδα, όπως προαναφέρθηκε, η στροφή προς την αγροτική θεματογραφία γεννά την ηθογραφία, τον ηθογραφισμό, ο οποίος στο θέατρο εκδηλώνεται με το *κωμειδύλλιο* και το *δραματικό ειδύλλιο*¹¹⁰: είναι αμφότερα ένα αστικό και χωρικό είδος μαζί, είναι χωρικό θέατρο για αστικό κοινό που όμως προέρχεται από τον κόσμο της υπαίθρου¹¹¹.

... και του ιστορικού διηγήματος

Το ιστορικό διήγημα είναι η λογοτεχνική ανάγνωση της Ιστορίας. Έχει κύρια θέματά του πρόσωπα και γεγονότα μιας ιστορικής εποχής. Προϋποθέτει τη διακριτική παρέμβαση του συγγραφέα-αφηγητή στο σώμα της Ιστορίας, η οποία ενυπάρχει ως πυρήνας

107. Πρβλ. ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ, *Η ιδέα του εθνικού θεάτρου*, ό.π., σελ. 198.

108. ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΛΑΛΙΩΤΟΥ, ό.π., σελ. 198.

109. Βλ. αναλυτικά στο ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ, *Η ιδέα του εθνικού θεάτρου*, ό.π., σελ. 186.

110. Θ. ΧΑΤΖΗΠΑΝΤΑΖΗΣ (εισαγωγή-επιμέλεια), *Το κωμειδύλλιο*. Τόμος Α': *Το κωμειδύλλιο και η εποχή του*. Τόμος Β': *Η τύχη της Μαρούλας, Ο Μπαρμπαλινάρδος, Η λύρα του Γερονικόλα*, Ερμής, Αθήνα, 1981.

111. Βλ. Μ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ, *Λαογραφικά Ζητήματα*, Μπούρας, Αθήνα, 1989, σελ. 149.

Μανόλης Γ. Σέργης

στα παρουσιαζόμενα¹¹². Άρα, στόχος κάθε συγγραφέα ιστορικού διηγήματος είναι να κάνει την περιγραφή του πιο ελκυστική, πιο «αναλώσιμη» από το αναγνωστικό κοινό, πιο εθνική εν προκειμένω, να ενισχύσει την ιστορική μνήμη ή να την κατασκευάσει, μέσω μιας λογοτεχνικής αφήγησης. Το ιστορικό διήγημα βιώνεται από τον αναγνώστη ως ιστορική αλήθεια, αλλά οι δύο έννοιες δεν είναι καθόλου ταυτόσημες. Ο Κ. Νεγκρούτσι (1808-1868), με σημαντικές ελληνικές επιρροές στη μόρφωσή του, «ο πατέρας της ρουμανικής πεζογραφίας», γράφει ιστορικά διηγήματα εμπνεόμενος από παλιούς μολδαβούς χρονογράφους.

Η προβολή του ρουμανικού φυσικού χώρου

Ο χώρος αποτελεί μια σημαντική διάσταση της εικόνας του έθνους. Κάθε εθνικός πολιτισμός, ιδωμένος με το στενό εθνικιστικό πρίσμα, είναι προϊόν ενός λαού που ανδρώθηκε και δημιουργήσε εντός ορισμένου χώρου. Μέσω αυτού προβάλλονται τα ιδανικά της συνέχειας, της εθνικής υπεροχής, της μοναδικότητας, αλλά και της ψυχής των ανθρώπων της υπαίθρου, θέματα που μετριάζουν σήμερα ή ανααιρούν εν μέρει οι νέες αναστοχαστικές θεωρίες περί «απεδαφοποίησης του πολιτισμού»¹¹³. Το ζήτημα δεν είναι βέβαια να αμφισβητήσουμε την καθοριστική σημασία του τόπου ως παράγοντα δημιουργίας του κάθε πολιτισμού, αλλά να απομυθοποιήσουμε την απόλυτη, κατά τους εθνικιστές, φυσική σχέση τους. Η αγνή φύση είναι η συνέχεια της «αγνής λαϊκής ψυχής» των ανθρώπων της υπαίθρου. Ο ψυχικός της κόσμος είναι η επέκταση της ψυχής των ανθρώπων της: αυτή τη — ρομαντικού χαρακτήρα — θεώρηση νομίζω πως θέλουν να προβάλουν τέτοιου είδους περιγραφές. Ο Κ. Νεγκρούτσι στο πεζογράφημά του *Floră Română* δίνει τη «γεωγραφία» της ρουμανικής χλωρίδας, ο Vasile Alecsandri εί-

112. Προϋποθέτει βεβαίως το ταλέντο, τις ξεχωριστές δεξιότητες του λογοτέχνη και την επιστημονική γνώση, την ιστορική γνώση με άλλα λόγια, την εμβρίθεια του ιστορικού και τη γλαφυρότητα του λογοτέχνη, τη δημιουργική φαντασία, που αναπληρώνει κενά, που δίνει έμφαση σε επιλογές του δημιουργού.

113. Βλ. αναλυτικά στο ΒΑΣΙΛΗΣ ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ, *Χτίζοντας τον χώρο και τον χρόνο*, Οδυσσέας, Αθήνα, 2003, σελ. 97 κ.ε.

«Παράλληλες πορείες» και «σταθμοί»

ναι ο δημιουργός των ποιητικότητας των εικόνων της μολδαβικής φύσης (η ρομαντική επιρροή της Δύσης). Ο Alexandru Vlahuță συγγράφει τις πρώτες ουσιαστικά ακριβείς ταξιδιωτικές περιγραφές, τις *Din trecutul nostru* και *România pitorească* («Από το παρελθόν μας» και «Η γραφική Ρουμανία», 1908 και 1909), όπου «ζωγραφίζει» τις φυσικές ομορφιές και τα ιστορικά μνημεία, ο Duiliu Zamfirescu εμπνέεται από την ελληνική μυθολογία και τη φύση της χώρας του. Για τους ρουμάνους συγγραφείς τα ιστορικά μνημεία τους, δίπλα και μέσα στην αλώβητη φύση, συνυφαίνουν την ιστορική παράδοση με το παρόν, γίνονται αποδείξεις «συνέχειας», άξιοι πρεσβευτές της χώρας τους στη ρομαντική Ευρώπη.

Το γλωσσικό κριτήριο του ρουμανικού εθνικισμού.

Ο λατινισμός, η θεμελίωση της λογοτεχνικής
γλώσσας στη λαϊκή

Ο ρόλος του γλωσσικού κριτηρίου στον εθνικιστικό λόγο δεν είναι απόλυτα προκαθορισμένος. Παρ' όλα αυτά η γλώσσα αποδεδειγμένα έχει χρησιμοποιηθεί περισσότερο (όχι πάντως σε όλες τις περιπτώσεις) από κάθε άλλο πολιτισμικό γνώρισμα για τον προσδιορισμό της εθνικής ταυτότητας ενός λαού· οι περισσότεροι εθνικισμοί προσπαθούν συστηματικά να αναδείξουν τη γλωσσική ιδιαιτερότητα ως κυρίαρχο εθνικό χαρακτηριστικό¹¹⁴, στοιχείο που την αναγνωρίζει και την αναδεικνύει ως κεντρικό πυρήνα κάθε επιμέρους πολιτισμού, του Πολιτισμού εν γένει.

Και στη Ρουμανία φαίνεται ότι η δημιουργία ενός κυρίαρχου γλωσσικού οργάνου ήταν πρωτεύον πολιτιστικό ζήτημα (η πρόταξη του ενός ή του άλλου πολιτισμικού χαρακτηριστικού εξαρτάται από το πώς ορίζει τις ανάγκες του έθνους κάθε επιμέρους εθνικιστική ιδεολογία). Το κυρίαρχο ρεύμα στον γλωσσικό αγώνα της

114. Πρβλ. την ελληνική περίπτωση, με την καθαρεύουσα, η οποία, ως γλωσσικό υβρίδιο, υποδήλωνε τη σύνδεση του κλασικού αρχαιοελληνικού παρελθόντος με το (τότε) παρόν. Βλ. σχετικά Π. ΛΕΚΚΑΣ, *Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Κατάρτι, ²1996, σελ. 163.

Μανόλης Γ. Σέργης

χώρας αυτής περί τα μέσα του 19ου αιώνα ήταν ο λατινισμός, η πίστη δηλαδή στη θεωρία της απόλυτης καταγωγής της ρουμανικής γλώσσας από τη λατινική¹¹⁵. Προς επίτευξή του, οι θιασώτες της ιδέας επεδίωκαν την αποβολή κάθε σλαβικής λέξης από το λεξιλόγιο και την αντικατάστασή της με δάνεια από λατινογενείς γλώσσες (ιταλικά, γαλλικά), έτειναν δηλαδή στη δημιουργία μιας τεχνητής «καθαρεύουσας» ρουμανικής, ανάλογης με το ελληνικό υβρίδιο της *καθαρεύουσας*, αφού μάλιστα κάποιοι από αυτούς (για παράδειγμα, ο Ιωάννης Ηλιάδης-Ραντουλέσκου) θεωρούσαν τις δύο παραπάνω λατινογενείς γλώσσες ως την παλιά ρουμανική¹¹⁶. Ο λατινισμός βέβαια είχε πολιτικές ρίζες, θέμα που επιθυμώ να τονίσω ιδιαιτέρως: οφειλόταν στο αντιρωσικό πνεύμα που επέδειξαν κάποιοι ρουμάνοι λόγιοι της επανάστασης, οι οποίοι φοβούνταν το πέρασμα της χώρας στη σφαίρα επιρροής της ιμπεριαλιστικής (εθνικά και πολιτισμικά) Ρωσίας, άρα οι οπαδοί του προέβλεπαν βάσιμους φόβους για πολιτισμική αλλοτρίωση, αποτέλεσμα της αφομοίωσης της γλώσσας τους από την κυρίαρχη των σλαβικών γλωσσών, τη ρωσική.

Η γλώσσα του εθνικού κράτους πρέπει να είναι ενιαία, ομοιογενής, τυποποιημένη. Η εθνική ομογενοποίηση απαιτεί και γλωσσική αντίστοιχη. Στην ελληνική (παραδείγματα χάριν) περίπτωση, στο «ενοποιόν» της καθαρεύουσας αντιπαρατέθηκε από τους υποστηρικτές της το «διασπών» της δημοτικής. Σε μια εποχή που το αίτημα της εθνικής ομογενοποίησης προβαλλόταν ως πρωταρχικό, η αφθονία των ντόπιων γλωσσικών ποικιλιών είχε θεωρηθεί στοιχείο φραγμός στην επιδιωκόμενη εθνική ενότητα και στον εθνικό προσανατολισμό της χώρας¹¹⁷. Πολιτική ενότητα δεν νοείται χωρίς γλωσσική ενότητα για τους ιδεολόγους του εθνικισμού.

Ο Ιωάννης Ηλιάδης-Ραντουλέσκου εκδίδει το 1828 τη *Γραμματική της Ρουμανικής Γλώσσας*. Στην αυστριακή Τρανσυλβανία (εκεί όπου κατ' ουσίαν διαμορφώνεται ο ρουμανικός εθνικισμός) η

115. Ο Κ.Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ, *ό.π.*, σελ. 426, κάνει λόγο για «παλλατινισμό», κατά το πρότυπο του «πανσλαβισμού», του «πανγερμανισμού».

116. ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΛΑΛΙΩΤΟΥ, *ό.π.*, σελ. 306.

117. Βλ. εκτενέστερα στο ΕΛΛΗΝ ΣΚΟΠΕΤΕΑ, *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Πολύτυπο, Αθήνα, 1988, σελ. 99 κ.ε.

«Παράλληλες πορείες» και «σταθμοί»

ρουμανική εθνική ιδεολογία βασίστηκε στη θεωρία της λατινικής καταγωγής των Ρουμάνων, άρα και στη θεωρία της λατινικής καταγωγής της γλώσσας τους. Ο Titu Maiorescu (1840-1917), ο λόγιος που θεμελίωσε την επιστημονική κριτική στα λογοτεχνικά πράγματα, προτείνει τον συμβιβασμό ανάμεσα στις ακραίες προτάσεις και επιτίθεται στη γλωσσική σύγχυση. Για να τονίσει τη ρουμανική ρίζα της Τρανσυλβανίας συγγράφει εργασία με τον τίτλο *Limba română în jurnalele din Austria* («Η ρουμανική γλώσσα στα περιοδικά από την Αυστρία», 1868), αποθησαυρίζει παλιές ρουμανικές λέξεις στην εργασία του *Beția de cuvinte în Revista contemporană* (1873). Ο Bogdan Petriceicu Hașdeu (Χασντέου), αυτοδίδακτη προσωπικότητα με ποικίλες φιλολογικές ενασχολήσεις (βλ. πιο αναλυτικά παρακάτω) άνοιξε ουσιαστικά τον δρόμο της ρουμανικής Φιλολογίας προς τις σλαβικές πηγές μελέτης. Θεωρεί γελοία τη δουλική μίμηση των ξένων γλωσσικών προτύπων και διακωμωδεί τους γαλλοθρεμμένους (δήθεν κοσμοπολίτες) συμπατριώτες του, που χρησιμοποιούν γενικευμένα τη γαλλική στις καθημερινές τους συναλλαγές, στη διοίκηση, κ.α.¹¹⁸

Ο Μ. Εμινέσκου¹¹⁹ πλουτίζει το ρουμανικό ποιητικό λεξιλόγιο με τη λαϊκή γλώσσα, με τις τοπικές διαλέκτους που δημιουργήθηκαν από τη συνάντηση της αρχαίας δακικής, της λατινικής και της σλαβικής. Τον πλούτο αυτόν τον γνωρίζει εκ των έδων, βιωματικά, αφού από τα νεανικά του χρόνια μελετούσε παλαιά ιστορικά και εκκλησιαστικά χειρόγραφα και εκθείαζε πάντοτε (αργότερα)

118. Δ.Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Λαογραφικά θέματα», *Νεοελληνικόν Αρχείον*, ό.π., σελ. 217-218. Πρβλ. ΜΗΝΑΣ ΑΛ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ, *Η ελληνική και διεθνής επιστημονική ονοματοθεσία της Λαογραφίας*, Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1988, σελ. 31-32, όπου και άλλη σχετική βιβλιογραφία. Ο Χασντέου είναι επίσης ο εισηγητής των όρων *folclor* και *literatură populară* στη ρουμανική Λαογραφία. Παρενθετικά ας αναφερθεί εδώ ότι στις χώρες της νοτιοανατολικής Ευρώπης γίνεται χρήση του όρου *folclor* και *etnografie*. Υπό τον πρώτο όρο τάσσονται τα «μνημεία του λόγου», η μουσική και ο χορός, υπό τον δεύτερο τα στοιχεία του υλικού και πνευματικού βίου. Στη Ρουμανία ειδικότερα χρησιμοποιείται η περίφραση *literatură populară* για τα μνημεία του λόγου.

119. ΙΟΝ ΧΙΤΙΜΙΑ, «Reazemul folkloric al operei lui Micai Eminescu», *Revista de Etnografie și Folklor* 35/2 (1990), σελ. 123-130. Βλ. επίσης τρεις άλλες σχετικές εργασίες, στο *Revista de Etnografie și Folklor* 34/3 (1989), σελ. 181-212 και 34/2 (1989), σελ. 105 κ.ε.

Μανόλης Γ. Σέργης

την ενότητα της γραφομένης-ομιλουμένης παλιάς ρουμανικής. Στην υπό διαμόρφωση ακόμη ρουμανική γλώσσα της εποχής του (ο γλωσσικός αγώνας δεν είχε τελειώσει όταν εκείνος αρχίζει να αναμειγνύεται ενεργά στα λογοτεχνικά και πνευματικά πράγματα) θα δώσει τη δική του μάχη για της καθιέρωση μιας κοινής εθνικής γλώσσας βασισμένης στη λαϊκή (*limba poporului*). Θα συγκρουστεί με τους ξενόδουλους «κοσμοπολίτες», με τη γλώσσα του Τύπου (πολλοί δημοσιογράφοι ακολουθούσαν τη μόδα του εκλατισμού της γλώσσας τους ή χρησιμοποιούσαν ξένες δομές στη γραμματική και τη σύνταξη). Μαγεμένος από την ειδυλλιακή φύση της πατρίδας του Μολδαβίας θα εκπονήσει έργο «ρουμανικής πνοής». Η αναστροφή του με το ανώνυμο λαϊκό πλήθος κατά τη διάρκεια των περιπλανήσεών του με περιοδεύοντες θιάσους γέμισε το πνεύμα και την ψυχή του με τις εκφράσεις της λαϊκής γλώσσας, με τα τραγούδια της, με τους θρύλους και τις διηγήσεις των απλών λαϊκών ανθρώπων. Αναπτύσσει μια βαθιά σχέση με το δημοτικό τραγούδι, χρησιμοποιεί θέματα και μοτίβα του, εμπνέεται από αυτό και τη λαϊκή δημιουργία, από το παραμύθι, από τη μυθική, λαογραφική και ιστορική παράδοση της Μολδαβίας. Κατηγορεί ευθέως την ανώτερη τάξη ως γελοία, επειδή προσπαθεί να επιβάλει δια των εφημερίδων μια γλώσσα ρουμανο-γαλλο-λατινική, για να προσδώσει δήθεν ευρωπαϊκό υπόβαθρο στη ρουμανική γλώσσα. Κατανοεί και προσπαθεί να κάνει σαφή τη σημασία της στη διαμόρφωση του πολιτισμού μιας χώρας ή τις πολιτικές συνέπειες της διγλωσσίας στην πολιτική συνειδητοποίηση του λαού. Η αντίστοιχη ελληνική περίπτωση ακούει στο όνομα του Κωστή Παλαμά¹²⁰.

Ο Vasile Alecsandri θεμελιώνει περί το 1880 τη λογοτεχνική γλώσσα, με το ξεπέραςμα των καθαρόγλωσσων τάσεων (ιταλικά, λατινικά) και θεμελιώνει τη λογοτεχνική γλώσσα με βάση την ομιλούμενη δημοτική¹²¹.

Ο Ovid Densusianu συνθέτει ερευνητικό - συνθετικό έργο θεμελιώδους χαρακτήρα, την *Histoire de la langue roumaine* («Ιστορία της ρουμανικής γλώσσας», 1901-1938), την ίδια την

120. Βλ. αναλυτικά στο ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΛΑΛΙΩΤΟΥ, *ό.π.*, σελ. 236 κ.ε.

121. БААТЕР ПΟΥХНЕР, *Η ιδέα του εθνικού θεάτρου*, *ό.π.*, σελ. 38, υποσημ. 71.

«Παράλληλες πορείες» και «σταθμοί»

ιστορία του πολιτισμού της πατρίδας του δηλαδή. Στην Ελλάδα η Φιλοσοφική σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών είχε προκηρύξει από το 1856 το Τοσκάνειον διαγώνισμα, για τη συγγραφή «Ιστορίας της νεωτέρας ελληνικής γλώσσας», αθλοθέτηση που ακύρωσε τελικά ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος, αντιπροτείνοντας στη θέση του τη δημιουργία συλλογών και μελετών (για τις τοπικές διαλέκτους, και συλλογές δημωδών ασμάτων, παροιμιών, μύθων, «ως θεμελίου πάσης γλωσσικής ερεύνης»¹²²). Ο Ντενσουσιάνου το 1904 ιδρύει στο Βουκουρέστι φιλολογική εταιρεία, διεξάγει γλωσσικές έρευνες εξ αυτοφίας, συντάσσει το *Dictionarul etimologic al limbii române, elemente latine*, με τη συνεργασία του παλιού συμφοιτητή του I.A. Candrea (από το 1907 έως το 1914¹²³). Ο «πολύς» Hașdeu συντάσσει πολύ νωρίτερα (1886 και 1888, σε δύο τόμους) τη δική του συμβολή στην (πνευματική) ιστορία της χώρας του, το δικό του *Μεγάλο Ετυμολογικό Λεξικό της ρουμανικής γλώσσας*.

Η μελέτη της «λαϊκής ψυχής», λοιπόν, ήταν και για τη ρουμανική Λαογραφία ένας από τους διακηρυγμένους στόχους της, αναμενόμενο μάλλον χαρακτηριστικό, ως αποτέλεσμα της επίδρασης των ιδεών του ρομαντισμού στον βαλκανικό χώρο¹²⁴. Συμπληρωματικά προς τα παραπάνω ως αναφερθεί εδώ ότι ο O. Densusianu, για παράδειγμα, ο εισηγητής της επιστημονικής Λαογραφίας στη χώρα του, αντιλαμβάνονταν τη γλώσσα ως το διαυγέστερο αντικαθρέφτισμα της «λαϊκής ψυχής» και τη μελετούσε από τις απλούστερες μορφές της μέχρι τις συνθετότερες. Από το 1922 έως το 1938 εξέδιδε το περιοδικό *Grai și suflet* («Γλώσσα και ψυχή»), το πρώτο λαογραφικό πόνημά του ήταν το άρθρο «Literatura populara din punct de vedere etnopsichologic» («Η λαϊκή Φιλολογία από εθνοψυχολογικής απόψεως») και σκοπό των λαογραφικών συλλογών έθετε την υποβοήθηση του ερευνητή να σχηματίσει την ψυχική εικόνα κάθε λαού¹²⁵. Η διδακτορική διατριβή του

122. Στο Δ.Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Συμβολή εις την ιστορίαν της ελληνικής Λαογραφίας», *Λαογραφία* 35 (1990), σελ. 69.

123. Δ.Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Ο Ρουμάνος λαογράφος», *ό.π.*, σελ. 388-389.

124. Κριτική του θέματος στην ελληνική περίπτωση, βλ. ενδεικτικά ΑΛΚΗ ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ-ΝΕΣΤΟΡΟΣ, *ό.π.*, σελ. 30, 158, 169 κ.α. Πρβλ. όσα γράφω εδώ, στον παρόντα τόμο, στην εργασία μου για τον Στίλπωνα Κυριακίδη.

125. Δ.Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Ο Ρουμάνος λαογράφος», *ό.π.*, σελ. 389-390.

Μανόλης Γ. Σέργης

Μ. Εμινέσκου έχει τίτλο *Einleitende Gedanken über Völkerpsychologie* («Πρώτες σκέψεις για την επιστήμη της ψυχολογίας των λαών»), όπου υποστηρίζει τον ρόλο του λαϊκού πνεύματος και της δημοτικής ποίησης στη δημιουργία μιας εθνικής λογοτεχνίας. Ο εκπρόσωπός τους χωρικός και η κοινωνία του πρέπει να συνδεθούν στενά με τις προοδευτικές παραδόσεις του τόπου. Οι συγγραφείς της τελευταίας περιόδου του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ού αποδείξαμε ότι θέτουν σε πρώτη προτεραιότητα την ανάδειξη της «λαϊκής ψυχής».

Όσον αφορά στο ελληνικό αντίστοιχο, ο Ν.Γ. Πολίτης και οι μαθητές του Γεώργιος Μέγας και Στίλπων Κυριακίδης είναι οι πρώτοι έλληνες λαογράφοι που μίλησαν για τον ψυχολογικό και χαρακτηρολογικό σκοπό των λαογραφικών σπουδών¹²⁶, επηρεασμένοι από τα διδάγματα της γερμανικής Λαογραφίας (*Volksgeist*), κυρίως του Spamer.

Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι η ρουμανική Ακαδημία από το 1866 κ.ε. επιλαμβάνεται του εθνικού έργου να συγκεντρώσει τον λαογραφικό θησαυρό της χώρας με προκηρύξεις χρηματικών βραβείων και άλλων ηθικών αμοιβών¹²⁷, την ίδια εποχή που παρατηρείται η στροφή προς τη γαλλική φιλολογία και τον ρομαντισμό. Ο επιφανής μελετητής της ρουμανικής γλώσσας και Λαογραφίας Hașdeu, ο εισηγητής των ιστορικοσυγκριτικών λαογραφικών μελετών στη χώρα του, αποστέλλει σε πλήθος παραληπτών «Γλωσσικά και μυθολογικά ερωτηματολόγια», αντίστοιχη προς την ενέργεια του Υπουργού Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Χαράλαμπου Χριστόπουλου το 1857 ή αυτή του Ν.Γ. Πολίτου το 1887¹²⁸. Συγκεκριμένα, ο Hașdeu αποστέλλει ένα ερωτηματολό-

126. Βλ. Γ. ΜΕΓΑΣ, «Η σπουδή της λαογραφίας. Σκοπός και έργον αυτής», *Λαογραφία* 25 (1967), σελ. 32 κ.ε. Πρβλ. Δ.Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Έννοια και σκοπός της Λαογραφίας», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών* 24 (1977), σελ. 37.

127. Δ.Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Αι λαογραφικά σπουδαί», *ό.π.*, σελ. 200.

128. Βλ. σχετικά ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ, *Ρομαντικά χρόνια. Ιδεολογίες και νοστροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, ΕΜΝΕ/Μνήμων, Αθήνα, ²1998, σελ. 52· επίσης ΜΗΝΑΣ ΑΛ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ, *Μνήμη Νικολάου Γ. Πολίτη, θεμελιωτή της ελληνικής λαογραφίας*, Αθήνα, 2000, σελ. 25, όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία.

«Παράλληλες πορείες» και «σταθμοί»

γιο που αφορούσε στα έθιμα του λαϊκού δικαίου (το 1878) και ένα δεύτερο, σχετικό με τον τρόπο συγκεντρώσεως του γλωσσικού υλικού (1884).

Η ρουμανική Λαογραφία μέχρι το 1944. Μεθοδολογία, εκπρόσωποι, παράδοση και νεοτερικότητα

Ο Δ.Β. Οικονομίδης¹²⁹ μας κάνει κοινωνούς του έργου σημαντικών ρουμάνων λαογράφων του 19ου αιώνα. Μας γνωρίζει τον B.P. Hașdeu, τον T. Burada, τον Cr. Tocilescu (ιδρυτή του περιοδικού *Revista pentru istorie, archeologie și filologie*, 1882), τον D. Stăncescu (συλλογέα και εκδότη παραμυθιακού υλικού κυρίως, 1895), τον ιερέα S.F. Marian, μελετητή των τριών σταθμών της ανθρώπινης ζωής (*Nunta la români*, 1891 - *Nașterea la români*, 1892 - *Inmormântarea la români*, 1892). Την ίδια περίοδο — στη σειρά των εκδόσεων της Ακαδημίας — δημοσιεύθηκε η ογκώδης (1128 σελίδες) συγκριτική μελέτη του Lazăr Șeineanu που αναφερόταν στα ρουμανικά παραμύθια («Ρουμανικά παραμύθια», 1895¹³⁰). Επίσης, ο Δ.Β. Οικονομίδης επικεντρώνει τις παρατηρήσεις του στις «νεοτερικές» εργασίες του T. Pamfile και της Ελένης Σεβαστού (για τον ρουμανικό γάμο, *Nunta la români*, 1899, και για τη συλλογή λαϊκών διηγήσεων), στον «εκσυγχρονιστή» A. Lambrior, κ.ά.

Σταθμοί στη λαογραφική παραγωγή της χώρας ήταν η δημοσίευση της 10τομης συλλογής των ρουμανικών παροιμιών του I. Zanne (*Proverbele Românilor*, 1895-1903), ενώ από το 1908 εγκαινιάστηκε ειδική σειρά εκδόσεων που αναφέρονταν στη συλλογή λαογραφικού υλικού και στη μελέτη της Λαογραφίας. Μέχρι το 1930 εξεδόθηκαν 40 περίπου τόμοι με τον γενικό τίτλο *Din viața poporului român* («Από τον βίο του ρουμανικού λαού»).

129. Με τη βιβλιοκρισία του για το βιβλίο του ION CHIȚIMIA, *Folcloriști și folcloristică românească*, ενός πολύτιμου εγχειριδίου για την ιστορία της ρουμανικής Λαογραφίας. Βλ. *Λαογραφία* 27 (1971), σελ. 395-397.

130. Δ.Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Αι λαογραφικά σπουδαί», *ό.π.*, σελ. 201.

Μανόλης Γ. Σέργης

Από ιδιωτικής πλευράς το εκδηλωθέν ενδιαφέρον είχε σχέση με τα «μνημεία του λόγου» και με άλλες μορφές της λαϊκής ζωής, λαϊκές δεισιδαιμονίες και επωδές για παράδειγμα. Αντιπροσωπευτικά είναι τα έργα *Grediți și superstiții* («Πίστεις και δεισιδαιμονίες», 1915) και *Descântecele Românilor* («Τα ξόρκια των Ρουμάνων», 1932) του A. Gorovei. Ο G.D. Theodorescu δημοσιεύει (1885) το *Poezii populare romîne* («Ρουμανικά λαϊκά άσματα»), στο οποίο ενσωματώνει τις ομοιάζουσες παραλογές των βαλκανικών λαών που εντόπισε σε γνωστές τότε συλλογές, μεταξύ των οποίων και η συλλογή του Passov¹³¹, γνωστή σε μας τους Έλληνες.

Αρχές του 20ού αιώνα άρχισε η περισυλλογή και η μελέτη της δημώδους ρουμανικής μουσικής, μετά τη σχετική ώθηση που είχε δώσει στο θέμα ο αυστριακός υπουργός W. Hartel. Ο M. Friedwagner και άλλοι μουσικολόγοι συγκέντρωσαν στη Βουκοβίνα της Ρουμανίας τις εκεί δημώδεις μελωδίες. Ο γνωστός μουσικός Bela Bartok, ουγγρικής καταγωγής, κατέγραψε την πρώτη δημώδη μελωδία το 1904, και μέχρι το 1910 με τη βοήθεια φωνογράφου συνέλεξε τα δημώδη άσματα της περιοχής του Bihor¹³². Οι επιδόσεις της ρουμανικής Λαογραφίας στον τομέα αυτόν ήταν αξιοθαύμαστες, άφησαν στη συνέχεια θαυμαστό έργο.

Είναι λοιπόν καθαρά φιλολογική (στο ξεκίνημά της) η κατεύθυνση και της ρουμανικής Λαογραφίας, θα κρατήσει δε αυτόν τον χαρακτήρα καθ' όλη την ιστορική της πορεία και θα τον αποποιηθεί μετά το 1944, με την αφομοίωση νέων μεθόδων ανάλυσης της λαϊκής λογοτεχνίας υπό την πνευματική επιρροή της μαρξικής-λενινιστικής θεώρησης.

Ένα άλλο κοινό στοιχείο των δύο εθνικών λαογραφιών, στο ξεκίνημά τους, όπως φάνηκε από τα παραπάνω, είναι η μεθοδολογία τους, η ιστορικοσυγκριτική μέθοδος¹³³, κυρίαρχη στον βαλκανικό και ευρωπαϊκό χώρο την περίοδο που εξετάζουμε. Βεβαίως κάποι-

131. Στο ίδιο, σελ. 202.

132. Δ.Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Ο Ρουμάνος λαογράφος», ό.π., σελ. 391-392.

133. Βλ. ΑΛΚΗ ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ-ΝΕΣΤΟΡΟΣ, ό.π., σελ. 106 κ.ε.· ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΗΜΕΛΛΟΣ, *Ιστορικά και μεθοδολογικά της ελληνικής λαογραφίας*, τόμος Α': Από την προδρομική φάση μέχρι την επιστημονική αυτοτέλεια, Αθήνα, 1995, σελ. 85.

«Παράλληλες πορείες» και «σταθμοί»

οι ρουμάνοι λαογράφοι του 19ου αιώνα δεν αρκούνται σε αυτή, γεγονός που επισημαίνει με θαυμασμό η σύγχρονη λαογραφική Ρουμανία, η οποία «ξαναδιαβάζει» «αναστοχαστικά» τις μελέτες και τις εργασίες κάποιων από αυτούς, όπως, για παράδειγμα, των Lambrior, Marian, Șeineanu, Pamfile, επειδή, κατά τον σύγχρονο ρουμάνο ερευνητή Constantinescu, «προσφέρουν εντυπωσιακές αποδείξεις των ανθρωπολογικών εννοήσεων των συγγραφέων τους»¹³⁴.

Όπως έχει αποδείξει ο εν λόγω λαογράφος, ο Marian στα τρία μνημονευθέντα περί των σταθμών της ζωής βιβλία του περιέχει ιδέες κατάταξης της ύλης όμοιες με εκείνες που εισήγαγε τελικά ο Arnold van Gennep, τις σχετικές δηλαδή με την τριαδική δομή των τελετουργιών (χωρισμός, περιθωριοποίηση, ενσωμάτωση)¹³⁵. Κατά τον ίδιο σύγχρονο ρουμάνο λαογράφο, ο Tudor Pamfile (ο οποίος πραγματοποίησε έρευνα πεδίου στο γενέθλιο χωριό του Teru προς συλλογή λαογραφικού υλικού) χρησιμοποίησε, χωρίς να θεωρητικολογεί, *συμμετοχική παρατήρηση*, «υιοθέτησε» για τις έρευνές του τον γενέθλιο τόπο, άρα (προδρομικά) έκανε (ό,τι σήμερα κάποιοι κοινωνικοί ανθρωπολόγοι ονομάζουν) «ανθρωπολογία οίκου»¹³⁶. Αυτή η στενή σχέση με το υπό έρευνα πεδίο, η *αυτοαναφορικότητα*¹³⁷, τον βοήθησε να εισδύσει βαθύτερα στον πολιτισμό των χωρικών, αφού τον εξέταζε και τον μελετούσε εκ των ένδον. Το να μελετήσει τα φαινόμενα της λαϊκής κουλτούρας από μέσα ήταν πραγματικά ένα πλεονέκτημα, επειδή αυτή η *emic* διε-

134. N. CONSTANTINESCU, «Anthropological perspectives in romanian folklore studies», *Ethnologia Balkanica* 5 (2001), σελ. 11.

135. Βλ. πρόχειρα Μ.Γ. ΣΕΡΓΗΣ, *Διαβατήριες τελετουργίες στον μικρo-σιατικό Πόντο (μέσα 19ου αιώνα-1922): γέννηση, γάμος, θάνατος*, Ηρόδοτος, Αθήνα, 2007, σελ. 22 κ.ε.

136. ΔΗΜΗΤΡΑ ΓΚΕΦΟΥ-ΜΑΔΙΑΝΟΥ, «Αναστοχασμός, ετερότητα και “ανθρωπολογία οίκου”: διλήμματα και αντιπαράθεσεις», στο ΔΗΜΗΤΡΑ ΓΚΕΦΟΥ-ΜΑΔΙΑΝΟΥ (επιμ.), *Ανθρωπολογική θεωρία και εθνογραφία. Σύγχρονες τάσεις*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1998, σελ. 365-435.

137. Για τον όρο βλ. ενδεικτικά το έργο των ΕΥΘ. ΠΑΠΑΤΑΞΙΑΡΧΗ - ΘΕΟΔ. ΠΑΡΑΔΕΛΛΗ (επιμ.), *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα*, Πανεπιστήμιο Αιγαίου και εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα, 1992, σελ. 101, 107-121, 123-126.

Μανόλης Γ. Σέργης

ρεύνηση¹³⁸ του επέτρεψε να παρατηρήσει όχι μόνο τα μικρότερα κομμάτια του πολιτισμού, αλλά κυρίως να επισημάνει τις σχέσεις και τις συσχετίσεις αυτών των κομματιών, τον τρόπο με τον οποίο επικοινωνούν, και τον ειρμό του όλου συστήματος.

Αυτό τον οδήγησε σε μια ευρεία και νεωτερική άποψη περί του ρουμανικού λαϊκού πολιτισμού, περί του τρόπου συλλογής του λαογραφικού υλικού (της επιτόπιας έρευνας) και της έρευνας της λαϊκής ζωής, την οποία πρότεινε στη ρουμανική Ακαδημία¹³⁹. Είναι αξιοσημείωτο ότι στο κέντρο αυτού του σχεδίου μελέτης βρίσκεται ο άνθρωπος, όπως παρουσιάζεται στις παλιές αντιλήψεις, στους θρύλους και τις διηγήσεις, εξελικτικά, ή στις σχέσεις του με το Θείο («καλό» και «κακό»), με τον κόσμο και την ανθρωπότητα. Το πιο σημαντικό μέρος του σχεδίου είναι αφιερωμένο στον άνθρωπο στη γήινη κατάστασή του. Εδώ ο T. Pamfile γίνεται «σύγχρονος», επειδή ανάμεσα στη γέννηση και στον γάμο (από τη μια πλευρά) και στις λιγότερο συνηθισμένες πνευματικές καταστάσεις (από την άλλη) προσέχει ιδιαίτερα τις λεγόμενες φυσιολογικές καταστάσεις (υγεία, εργασία, φαγητό και διασκέδαση). Η προσέγγισή του είναι νεοτεριστική, επειδή (επιπλέον) δίνει ίση προσοχή στις λεγόμενες «εμφατικές στιγμές της ζωής» (γέννηση, γάμο, θάνατο, εορτές), στον «ιερό χρόνο» (με άλλα λόγια) των ανθρώπων και στις «λιγότερο σημαντικές» στιγμές της ζωής, στην καθημερινότητα, στις καθημερινές ασχολίες, που εντάσσονται σε έναν «βέβηλο» χώρο και χρόνο¹⁴⁰ κατά τη γνωστή πάγια διχοτομική αντίληψη. Με αυτή την προσέγγιση, ο T. Pamfile μπορεί να ονομαστεί «ανθρωπολόγος πριν την ανθρωπολογία»¹⁴¹.

Στους «νεοτεριστές» ανήκουν και οι A. Lambrior και Ovid Densusianu. Ο πρώτος καθόρισε τον γενικό λαογραφικό τύπο του

138. Για τον όρο βλ. πρόχειρα PAUL ERICSON - LIAM MURPHY, *Ιστορία της ανθρωπολογικής σχέσης*, μετάφραση ΦΑΝΗ ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΗ, Κριτική, Αθήνα, 2002, σελ. 157-158, 171-173.

139. Υπό τον τίτλο: *Μια άποψη για την συλλογή και την έρευνα της ζωής του ρουμανικού λαού*. Πρβλ. N. CONSTANTINESCU, *ό.π.*, σελ. 11-12.

140. N. CONSTANTINESCU, *ό.π.*, σελ. 12.

141. Στο ίδιο, σελ. 12. Βλ. τώρα T. PAMFILE, *Γιορτές των Ρουμάνων*, τόμ. Α'-Β', μετάφραση - επιμέλεια ΤΣΗΠΡΙΑΝ-ΛΟΥΚΡΕΤΣΙΟΥΣ ΣΟΥΤΣΙΟΥ, Πατριαρχικές Εκδόσεις, Αθήνα, 2011.

«Παράλληλες πορείες» και «σταθμοί»

παλαιότερου ρουμανικού πολιτισμού, αφού μελέτησε τους βογιάρους και τη λαϊκή γλώσσα, εισηγήθηκε την εφαρμογή στη λαογραφική έρευνα «ενός εσωτερικού (κατά περιοχές) συστήματος του ρουμανικού λαϊκού πολιτισμού»¹⁴², και κυρίως, επειδή εισηγήθηκε την «Κοινωνιολογική Λαογραφία». Η επιστημονική του πρόταση να συνεξετάζεται υποχρεωτικά το κοινωνικό πλαίσιο, άρα και το χρονικό, εντός του οποίου πρέπει να τοποθετούμε τη μελέτη των εθίμων του λαού (η ιστορικότητα των λαογραφικών φαινομένων) είναι μια πρώτη, πολύ πρώιμη χρονολογικά, πρόταση για εφαρμογή των μεθόδων της Κοινωνικής Λαογραφίας στη Ρουμανία.

Ο Densușianu (το 1926 ίδρυσε στη Φιλοσοφική σχολή του Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου έδρα ρουμανικής Διαλεκτολογίας και Λαογραφίας) χάραξε τομές στη ρουμανική Λαογραφία (βλ. παρακάτω). Από την πλούσια εργογραφία του, πλην της φιλολογικής, ξεχωρίζουμε τις μελέτες του που σχετίζονται με τον ποιμενικό βίο (*pastorikul*). Επισημαίνουμε επίσης ότι δημιούργησε «λαογραφική σχολή», που έδωσε ονομαστούς επιγόνους, όπως ο Candrea (Κάντρεα), ο Diaconu (Ντιάκονου), ο Giuglea (Γχιούγκλεα), ο Papahagi (Παπαχατζί), ο Șandru (Σάντρου), κ.ά. Ο τελευταίος ασχολείται αποκλειστικά σχεδόν με τον ποιμενικό βίο, σε μια πιο σύγχρονη θεώρησή του, κοινωνικοανθρωπολογική θα τη χαρακτηρίζαμε σήμερα¹⁴³.

Η μετά το 1944 κριτική. Από τη «Λαογραφία της μπουρζουαζίας» προς μια «εφαρμοσμένη επιστήμη» στην υπηρεσία της κρατικής ιδεολογίας

Οι μετά το 1944 ρουμάνοι λαογράφοι, υπό το πρίσμα της μαρξικής τους ιδεολογίας, κρίνουν αρνητικά τη μέχρι τότε πορεία της Λαογραφίας στη χώρα τους, με εξαίρεση:

142. Δ.Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, βιβλιοκρισία του για το βιβλίο του ION CHITÎMIA, ό.π., σελ. 397.

143. «Μεταξύ των ποιμένων της περιοχής Ζίνα», «Οι ποιμένες στη Δοβρουτσά». Πρβλ. Δ.Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, «Ο Ρουμάνος λαογράφος», ό.π., σελ. 394.

Μανόλης Γ. Σέργης

— την προσωπική πορεία ορισμένων λαογράφων (αναφέρουν συγκεκριμένα τους Bălcescu, Alecu Russo, Eminescu, Porumbescu, Alecsandri), δηλαδή το ξεχωριστό έργο τους στα επίπεδα της μεθόδου εργασίας και της θεωρίας¹⁴⁴

— τον εμπλουτισμό της λαογραφικής βιβλιογραφίας της χώρας τους (με πολυάριθμες συλλογές τραγουδιών, στίχων ή λαϊκής πεζογραφίας, από τις οποίες μερικές έχουν αδιαμφισβήτητη επιστημονική αξία)¹⁴⁵

— την πρόοδο που παρατηρήθηκε στη μουσική Λαογραφία (ειδικά κατά την περίοδο 1936-44)¹⁴⁶.

Ειδικότερα επικεντρώνουν την πολεμική τους:

1. στην απουσία θεωρητικών μελετών¹⁴⁷ και στο «νεφέλωμα των ιδεαλιστικών θεωριών» της εθνικής τους Λαογραφίας¹⁴⁸.

2. στις παρεμβάσεις των λαογράφων στο αυθεντικό λαογραφικό υλικό¹⁴⁹. Είναι αλήθεια ότι από τις αρχές του 20ού αιώνα η νέα γενιά των ρουμάνων φιλόλογων δεν ικανοποιείται από τον τρόπο συλλογής του υλικού, κυρίως εξαιτίας των λόγων παρεμβάσεων σε αυτό και της ιδεολογίας που υποκρύπτεται σε τέτοιες ενέργειες, όπως συστηματικά φέρεται ότι έκανε ο Β. Αλεξαντρί στις λαϊκές παραλογές, τις οποίες παραποίησε, είτε με διορθώσεις στίχων, είτε με προσθήκες αποσπασμάτων δικής του συνθέσεως¹⁵⁰.

3. στην αισθητή επιρροή της ιδεαλιστικής φιλοσοφίας και των αντιδραστικών ρευμάτων που παρατηρούνται στις λαογραφικές θεωρίες ορισμένων φορέων της, μιας ξένης προς τα συμφέροντα του λαού «πολιτικής» της Λαογραφίας δηλαδή¹⁵¹. Η Λαογραφία πρέ-

144. C. BĂRBULESCU - A. BUCȘAN - A. VICOL, «Unele realizări ale folcloristici românești în cei 15 ani de la eliberare», *Revista de Folclor* 9/1-2 (1959), σελ. 11.

145. Στο ίδιο, σελ. 11.

146. Στο ίδιο, σελ. 13.

147. Στο ίδιο, σελ. 13.

148. Στο ίδιο, σελ. 11.

149. Στο ίδιο, σελ. 12.

150. Πρβλ. την αντίστοιχη τακτική στην ελληνική περίπτωση, στο ΑΛΚΗ ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ-ΝΕΣΤΟΡΟΣ, ό.π., 63 κ.ε., σελ. 80-81.

151. C. BĂRBULESCU - A. BUCȘAN - A. VICOL, ό.π., σελ. 12.

«Παράλληλες πορείες» και «σταθμοί»

πει να υπηρετήσει (και αυτή, όπως όλες οι επιστήμες) τις αρχές της κομμουνιστικής ιδεολογίας, να γίνει ο ιδεολογικός βραχίονας της κυρίαρχης ιδεολογίας, να υπηρετήσει τις σκοπιμότητες της συγκεκριμένης ιστορικής συγκυρίας. Έγινε, τελικά, κι εδώ εργαλείο της τέχνης του κυβερνάν, με συγκεκριμένη εθνική σκοπιμότητα, όπως περίπου στη Γερμανία μετά το 1933.

4. στον «ατάξικό», «αντιλαϊκό» χαρακτήρα» της δηλαδή, ως συνέχεια του προηγούμενου. «Τα λαογραφικά φαινόμενα έχουν συνδεδεμένο το περιεχόμενό τους με τη ζωή του λαού, ο οποίος κατά τη διάρκεια των αιώνων έτρεφε την ελπίδα μιας καλύτερης ζωής, ενώ ταυτοχρόνως αυτά αποτελούν καλλιτεχνική αντανάκλαση της νοοτροπίας, των σκέψεων και των συναισθημάτων των πολλών και των καταπιεσμένων της βασισμένης σε ανταγωνιστικά στρώματα κοινωνίας. Στη Λαογραφία εκφράζονται και το μίσος κατά της εκμετάλλευσης, η χαρά της ελεύθερης ζωής, η δίψα του λαού για δικαιοσύνη, η αγάπη του ατόμου για ζωή. Η Λαογραφία είναι γεμάτη από πνεύμα αισιοδοξίας, δυναμικότητας, επαναστατικότητας.¹⁵²»

5. στη μονομερή, στενή, περιορισμένη εξέταση των λαογραφικών πραγμάτων. Ο «παλιός» ρουμάνος λαογράφος δεν μελετούσε το φαινόμενο «από όλες τις πλευρές της συγκριτικής εκδήλωσής του». Ο νέος λαογράφος της κομμουνιστικής περιόδου, αντιθέτως, εκτός του ότι δεν πρέπει να καταγίνεται μόνο με ένα γνωστικό αντικείμενο από το όλο λαογραφικό φάσμα, πρέπει να έχει «καλό ιδεολογικό προσανατολισμό και να κατέχει αρκετές γνώσεις λενινιστικής και μαρξικής φιλοσοφίας και αισθητικής, ιστορίας, πολιτικής οικονομίας, φιλολογίας, ψυχολογίας, μουσικής, εθνογραφίας, κλπ., προκειμένου να μπορέσει να συγκρίνει και να διατυπώνει σωστό θεωρητικό λόγο για τις ποικίλες παρατηρήσεις τις οποίες καταγράφει στην κοινωνία»¹⁵³. Πρέπει, με άλλα λόγια, να εκφράζει στις μελέτες του την κοινωνική καθολικότητα, να καλλιεργεί τη συνθετική γνώση των πραγμάτων, με γνώση του σημείου σύγκλισης των άλλων ανθρωπιστικών επιστημών τις οποίες χρησιμοποιεί, για μια

152. Στο ίδιο, σελ. 13.

153. Στο ίδιο, σελ. 13.

Μανόλης Γ. Σέργης

ολιστική θεώρηση του λαογραφικού έργου του¹⁵⁴. Μόνο που εδώ οι άλλες συγγενείς ανθρωπιστικές σπουδές έπρεπε να διαποτίζονται αποκλειστικά από το πνεύμα της μαρξικής - λενινιστικής ιδεολογίας·

6. στην έλλειψη σχεδίου ανάπτυξης με αυστηρά επιστημονική μέθοδο έρευνας¹⁵⁵.

7. στο ότι η επιστήμη αυτή αντιμετωπιζόταν ως «συσσώρευση παραδοσιακών στοιχείων που είχαν μακρά ιστορική πορεία στους αιώνες και που ήταν πολύτιμα εξ αιτίας του ότι μετέφεραν το αρχαϊκό στοιχείο στο σύγχρονο κόσμο. Και ούτε μπορούσε να μελετάται και να γίνεται γνωστή μόνο εξ αιτίας της ίδιας της ομορφιάς της», αναφερόμενοι φυσικά στην ποιητική διάσταση των λαογραφικών φαινομένων και του λαϊκού λόγου¹⁵⁶.

8. στην «α-ιστορική» μελέτη των λαογραφικών φαινομένων, αφού αυτά καθορίζονται «από το σύμπλεγμα των οικονομικών, των κοινωνικών και των πολιτικών σχέσεων, σύμφωνα με την ιστορική τους ανάπτυξη...»¹⁵⁷.

9. στην αποκλειστική μελέτη του «λαού της υπαίθρου». Για τη νέα ρουμανική Λαογραφία «δημιουργίες της Λαογραφίας δεν αποτελούν μόνον αυτές της επαρχίας, αλλά και εκείνες της εργατικής τάξης, [...] η λαογραφία δημιουργείται εξ ίσου στην πόλη, και όχι μόνον στα χωριά»¹⁵⁸. Ορθότατα. Πάντως, εμείς γνωρίζουμε ότι ο Ovid Densusianu, ήδη από το 1909, με τη μελέτη του «Folclorul. Cum trebuie înțele» («Η Λαογραφία. Πώς πρέπει να την αντιλαμβανόμαστε») καθόρισε ως περιεχόμενο της λαογραφικής έρευνας όχι μόνο τη μελέτη των παλαιών αλλά και των σύγχρονων δημιουργημάτων του λαού. Διακήρυττε ότι σκοπός της δεν είναι η διατήρηση των λειψάνων του λαϊκού πολιτισμού, ούτε θεωρούσε πως αυτά χρειάζονται έπαινο ή συναισθηματική αντιμετώπιση και εξιδανίκευση. Στράφηκε επίσης εναντίον του αντιεπιστημονικού τρόπου με τον οποίον γινόταν η μέχρι τότε συλλογή του υλι-

154. Μ.Γ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ, *Ελληνική Λαογραφία: Κοινωνική οργάνωση - Ήθη και έθιμα - Λαϊκή τέχνη*, Οδυσσέας, Αθήνα, 2004, σελ. 16.

155. C. BĂRBULESCU - A. BUCȘAN - A. VICOL, *ό.π.*, σελ. 13.

156. Στο ίδιο, σελ. 13· Μ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ, *Πέντε λαογραφικά δοκίμια για τη γλώσσα και την ποίηση*, Φιλιππότσης, 1985.

157. C. BĂRBULESCU - A. BUCȘAN - A. VICOL, *ό.π.*, σελ. 12.

158. Στο ίδιο, σελ. 18.

«Παράλληλες πορείες» και «σταθμοί»

κού, αλλά και εναντίον των λογίων παρεμβάσεων σε αυτό (πρβλ. όσα μόλις προαναφέραμε στην «κατηγορία» υπ' αριθμόν 2).

10. στην ανυπαρξία καλλιτεχνικού και παιδαγωγικού ρόλου σε αυτήν. Τα λαογραφικά φαινόμενα «έχουν σύνθετο καλλιτεχνικο-παιδαγωγικό ρόλο»¹⁵⁹.

Για τους θεωρητικούς, λοιπόν, της νέας ρουμανικής Λαογραφίας, η «Λαογραφία της μπουρζουαζίας»¹⁶⁰ (του 19ου αιώνα μέχρι το 1944 δηλαδή, έτσι τη χαρακτηρίζουν ιδεολογικά) είχε αποβεί «έδρα της αντιδραστικής προπαγάνδας», είτε μέσω της άγνοιας και του πριμιτιβισμού που καλλιεργούσε, είτε μέσω της «ανοικτής πρόκλησης διαμαχών με εθνικιστικό και σοβινιστικό χαρακτήρα»¹⁶¹. είχε καταστεί ο εκφραστής του συντηρητισμού και του εθνικισμού, γι' αυτό εις το εξής έπρεπε να προτάξει ως *desiderata* της την ταξική σκοπιμότητα και το ανθρωπιστικό ιδεώδες· αλλά η ταξική σκοπιμότητα απαιτεί ενίσχυση της ταξικής συνείδησης, που προϋποθέτει με τη σειρά της την ταξική σύγκρουση, κατά το μαρξικό σύστημα ιδεών. Αυτό επεδίωξε και διά της μεταπολεμικής Λαογραφίας η πολιτική εξουσία της χώρας. Μια άλλου τύπου «εφαρμοσμένη επιστήμη» στην υπηρεσία του Κράτους...

Αντί άλλου επιλόγου...

Μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο και μέχρι το 1940 η λαογραφική έρευνα («παραδοσιακή» ή «εκσυγχρονιστική» αδιάφορο) στη Ρουμανία αναπτύσσεται κάτω από καλές συνθήκες επιστημονικής υποδομής και υποστήριξης (παρά τις περί του αντιθέτου εκτιμήσεις που προηγήθηκαν), εφ' όσον τα δύο λειτουργούντα Αρχεία (Γενικής) Λαογραφίας, τα δύο της Μουσικής Λαογραφίας, τα ινστιτούτα, τα επιστημονικά σεμινάρια, κλπ. δίνουν τη δυνατότητα να αναδειχθούν νέοι ερευνητές και να τεθούν σε εφαρμογή νέα ερευνητικά προγράμματα. Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος ανέκοψε προ-

159. Στο ίδιο, σελ. 13. Πρβλ. τις θέσεις του Γ. ΜΕΓΑ για την ελληνική Λαογραφία στο βιβλίο του *Εισαγωγή εις την Λαογραφίαν*, Αθήναι, ³1975, σελ. 81 κ.ε.

160. C. BĂRBULESCU - A. BUCȘAN - A. VICOL, ό.π., σελ. 13.

161. Στο ίδιο, σελ. 12.

Μανόλης Γ. Σέργης

σωρινά αυτή την ενδιαφέρουσα πορεία των λαογραφικών πραγμάτων στη γείτονα χώρα¹⁶². Το νέο καθεστώς μετά το 1944 έδωσε νέα διάσταση στη μελέτη¹⁶³ του λαϊκού ρουμανικού πολιτισμού¹⁶⁴.

162. Βλ. ION MUŞLEA, «Le mouvement folklorique roumain de 1940 à 1946», *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, Hef 3, Basel, 1947, σελ. 159.

163. Ετοιμάζω αναλυτική σχετική μελέτη.

164. Ακροτελεύτια παρατήρηση: όταν γράφτηκε αυτό το κείμενο δεν είχε κυκλοφορήσει το βιβλίο του ΕΥ. ΑΥΔΙΚΟΥ, *Εισαγωγή στις σπουδές του λαϊκού πολιτισμού. Λαογραφίες, λαϊκοί πολιτισμοί, ταυτότητες*, Κριτική, Αθήνα, 2009. Στο παράδειγμα των δικών του «λαογραφιών» ας προστεθεί και το δικό μου, ώστε συγκριτικά, να εξαχθούν πιο εποικοδομητικά στοιχεία για την περιοχή των Βαλκανίων.